

คู่มือองค์ความรู้
กิจกรรมส่งเสริมและสนับสนุนการวิจัย
การจัดการองค์ความรู้ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นเพื่อการรื้อฟื้นภูมิปัญญา
สู่วิถีชีวิตสังคมในยุคใหม่
Art and Cultural Knowledge Management for Communal Benefits

โดย

นางสาววราภรณ์ เล้ารัตนารักษ์
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชาญณรงค์ ศรีสุวรรณ

หัวหน้าโครงการ
นักวิจัยร่วม

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

ได้รับทุนอุดหนุนการทำกิจกรรมส่งเสริมและสนับสนุนการวิจัย
โครงการจัดการความรู้การวิจัยเพื่อการใช้ประโยชน์
จาก สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.) ประจำปีงบประมาณ 2561

คำนำ

การส่งเสริมการวิจัยและสนับสนุนการนำผลงานวิจัยที่มีคุณภาพมาจัดการความรู้ก่อนนำไปถ่ายทอดให้แก่กลุ่มเป้าหมายผู้ใช้ประโยชน์ ผ่านทุนอุดหนุนการทำกิจกรรมส่งเสริมและสนับสนุนการวิจัย โครงการจัดการความรู้การวิจัยเพื่อการใช้ประโยชน์ จาก สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.) ประจำปีงบประมาณ 2561 ให้ดำเนินโครงการ การจัดการองค์ความรู้ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นเพื่อการรื้อฟื้นภูมิปัญญาสู่วิถีชีวิตสังคมในยุคใหม่ เพื่อเป็นการส่งเสริมศักยภาพในการประกอบอาชีพและความเป็นอยู่ให้ประชาชนมีความรู้ความเข้าใจด้วยวิธีการและรูปแบบที่ถูกต้องเหมาะสม ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงและเกษตรทฤษฎีใหม่ให้เป็นแนวทางในการดำรงตน ดำรงชีพ การพัฒนาและการจัดการสภาพแวดล้อมอย่างความยั่งยืนเป็นธรรมและมีภูมิคุ้มกันต่อการเปลี่ยนแปลง ทำให้มีความจำเป็นเร่งด่วนในการขับเคลื่อนปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงสู่การปฏิบัติให้เกิดผลจริงเพื่อฟื้นฟูสภาพทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอันเป็นรากฐานสำคัญของระบบสังคม ตั้งแต่ระดับของจิตสำนึกสู่การปฏิบัติจริง ด้วยการบูรณาการระบบและกระบวนการต่างๆ ให้สอดคล้องกับนโยบายประชารัฐของรัฐบาล ในการนำประเทศไทยเข้าสู่ยุค Thailand 4.0 เพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของคนไทยต่อไป

(นางสาววารภรณ์ เล้ารัตนานุรักษ์)
หัวหน้าโครงการ

สารบัญ

	หน้า
คำนำ	ก
สารบัญภาพ	ค
บทนำ	1
ความสำคัญและที่มา	1
สถาปัตยกรรมในศาสนสถานล้านนา	1
การสร้างความรู้ความเข้าใจเบื้องต้นเกี่ยวกับองค์ประกอบของวัด และศาสนสถาน	3
อาคารและโบราณสถานที่มีคุณค่าควรค่าแก่การอนุรักษ์	9
วัดเกตการาม	9
วัดช่างฆ้อง	15
วัดปราสาท	20
วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร	25
วัดแสนฝาง	32
แนวทางการอนุรักษ์อาคารและโบราณสถานที่มีคุณค่า และภูมิปัญญาด้าน การช่างที่เกี่ยวข้อง รวมถึงย่านและชุมชนอนุรักษ์	36
ภูมิปัญญางานช่างที่พบในงานพุทธสถาปัตยกรรม	38
งานปูนปั้นล้านนา	38
งานเทคนิคไม้แกะสลัก ฉลุลายล้านนา	41
งานลายคำล้านนา	43
เอกสารอ้างอิง	45

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
1	วัดเกตการาม	9
2	พระเจดีย์วัดเกตการาม	10
3	พระวิหารวัดเกตการาม	11
4	หอรบั้งวัดเกตการาม	12
5	อุโบสถวัดเกตการาม	12
6	ศาลาบาตรวัดเกตการาม	14
7	แบบแปลนศาลาบาตรวัดเกตการาม	14
8	ภาพสามมิติของศาลาบาตรและหอรบั้งวัดเกตการาม	15
9	วัดช่างฆ้อง	15
10	พระเจดีย์วัดช่างฆ้อง	16
11	วิหารวัดช่างฆ้อง	17
12	พระอุโบสถวัดช่างฆ้อง	17
13	หอไตรวัดช่างฆ้อง	19
14	แบบแปลนหอไตรวัดช่างฆ้อง	19
15	ภาพสามมิติของวัดช่างฆ้อง	20
16	วัดปราสาท	21
17	วิหารวัดปราสาท	22
18	ซุ้มประตูโขงวัดปราสาท	23
19	ปราสาทท้ายวิหารวัดปราสาท	23
20	แบบแปลนวิหารวัดปราสาท	24
21	วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร	25
22	วิหารลายคำ วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร	26
23	ภายในวิหารลายคำ วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร	27
24	ภาพวาดจิตรกรรมฝาผนังในวิหารลายคำ วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร	27
25	หอไตรวัดพระสิงห์วรมหาวิหาร	28
26	จิตรกรรมปูนปั้น หอไตรวัดพระสิงห์วรมหาวิหาร	29
27	อุโบสถวัดพระสิงห์วรมหาวิหาร	30
28	แบบแปลนวิหารลายคำ วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร	31
29	วัดแสนฝาง	32
30	วิหารวัดแสนฝาง	33
31	เจดีย์วัดแสนฝาง	34
32	หอไตรวัดแสนฝาง	34
33	แบบแปลนหอไตร วัดแสนฝาง	35
34	ภาพสามมิติหอไตร วัดแสนฝาง	35

บทนำ

ความสำคัญและที่มา

หลักฐานศิลปะและสถาปัตยกรรมเปรียบเสมือนหลักฐานชั้นต้นที่มีคุณค่าต่อการศึกษาวรรณคดีของท้องถิ่น ภูมิปัญญาพื้นถิ่นที่แฝงอยู่ในการสร้างสรรค์ เปรียบเสมือนองค์ความรู้ที่คนรุ่นใหม่ๆ จะใช้ในการเรียนรู้รากเหง้า รู้ที่มาที่ไป รวมถึงเกิดความภาคภูมิใจในอดีตของตนเองเหล่านั้นกำลังจะสูญหายไป คณะทำงานจึงได้นำเอาองค์ความรู้ด้านการอนุรักษ์สถาปัตยกรรมลงไปสู่การปฏิบัติงานจริง จะทำให้งานสถาปัตยกรรมซึ่งเป็นหลักฐานชั้นต้นเหล่านั้นได้รับการดูแลและสงวนรักษาไว้ก่อนที่จะถูกทำลายหรือรื้อทิ้งไปโดยความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ ในการดำเนินงานร่วมกับชุมชน รวมถึงการส่งเสริมให้มีการถ่ายทอดองค์ความรู้และภูมิปัญญาของช่างล้านนาที่กำลังจะสูญหายได้ถูกถ่ายทอดและเผยแพร่ต่อไปในอนาคต

สถาปัตยกรรมในศาสนสถานล้านนา

พัฒนาการทางประวัติศาสตร์

ศาสนสถาปัตยกรรมล้านนามีพัฒนามาตั้งแต่การเริ่มรับเอาพุทธศาสนาจากเมืองละโว้ (อาณาจักรลพบุรีในวัฒนธรรมทวารวดีระหว่างพุทธศตวรรษที่ 11 – 16) สู่เมืองหริภุญไชยราวพุทธศตวรรษที่ 13 โดยคงเหลือหลักฐานทางสถาปัตยกรรมเพียงเจดีย์ไม่กี่หลังในจังหวัดลำพูน ซึ่งยังไม่พบรูปแบบสถาปัตยกรรมประเภทอื่นๆ ดังนั้น เมื่อพญามังรายได้สถาปนาเมืองเชียงใหม่จึงเป็นการต่อยอดแนวคิดทางศาสนาควบคู่ไปกับการพัฒนารูปแบบสถาปัตยกรรมต่อเนื่องมาในเชื้อสายราชวงศ์ของพระองค์ตลอดระยะเวลา 200 กว่าปี ถึงแม้ว่าจะถูกพม่าปกครองอีกกว่า 200 ปี การฟื้นตัวของวัฒนธรรมในสายตระกูลเจ้าเจ็ดตน (สายตระกูลพญาท้าวละ) ยังคงลักษณะที่มีแบบอย่างเฉพาะของ “สถาปัตยกรรมล้านนา”

พื้นที่ และผังบริเวณศาสนสถาน

คตินิยมการสร้างศาสนสถาน สามารถแบ่งศาสนสถานเป็น 2 กลุ่ม คือ

1. วัดชุมชน มักมีขนาดเล็ก ประกอบด้วยเจดีย์ และวิหาร เป็นพื้นที่เขตพุทธาวาส ทางเข้าสู่บริเวณศาสนสถานจะอยู่ทางทิศตะวันออก จัดเรียงอาคารตามแนวแกนยาว เน้นอาคารประธานเป็นเจดีย์
2. วัดหลวงจะมีองค์ประกอบที่ซับซ้อนด้วยอาคารจำนวนมาก จัดวางล้อมเจดีย์ตามทิศหลักทั้งสี่หรือแปด ทิศตะวันออกของเจดีย์เป็นวิหารหลวง อาคารอื่นๆ เป็นวิหารราย ลักษณะพิเศษของการจัดพื้นที่วัดในล้านนาจะมีซุ้มโขงที่เป็นซุ้มประตูทางเข้ามียอดซ้อนชั้นทรงปราสาทสูง และศาลาบาตรเป็นอาคารโถงล้อมเขตพื้นที่พุทธาวาสในผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าที่สะท้อนความเชื่อเรื่องคติจักรวาลที่มีพระเจดีย์เปรียบเสมือนเขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลางจักรวาล

ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของเจดีย์

รูปทรงทางสถาปัตยกรรมของเจดีย์ มี 2 แบบ คือ

1. เจดีย์ทรงปราสาท โดยความหมาย คือ อาคารซ้อนชั้นสำหรับกษัตริย์ สามารถเป็นได้ทั้งอาคารพักอาศัยและเจดีย์ ลักษณะเด่นที่ส่วนเรือนธาตุประดิษฐานพระพุทธรูปมีการซ้อนชั้นในแนวตั้งหลายลักษณะ

- กลุ่มเจดีย์ทริภุญไชย ต้นล้านนา เป็นเจดีย์เรือนธาตุสี่เหลี่ยม และแปดเหลี่ยม ตั้งอยู่ที่เจดีย์กู่กุด และรัตนเจดีย์ จังหวัดลำพูน และเจดีย์วัดป่าสัก อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย
 - กลุ่มล้านนา เป็นเจดีย์เรือนธาตุสี่เหลี่ยมย่อเก็จซ้อนชั้นบัวถลารับชุตฐานและองค์ระฆัง ตั้งอยู่ที่ เจดีย์วัดเชียงมั่น วัดเจดีย์หลวง จังหวัดเชียงใหม่ เป็นต้น
2. เจดีย์ทรงระฆัง หรือเจดีย์ทรงกลม เป็นแบบอย่างพื้นฐานของเจดีย์อิทธิพลสายลึงกาวงศ์ ตั้งบนฐานเขียงรองรับชุตฐานบัว มีมาลัยเถารับองค์ระฆังคว่ำเหนือองค์ระฆังมีบัลลังก์ รัศมีตร ปล้องไฉน และปลียอด เจดีย์ทรงระฆังล้านนา สามารถแบ่งได้เป็น 2 ลักษณะ ดังนี้
- กลุ่มอิทธิพลเจดีย์ทรงระฆังมอญ มีองค์ระฆังค่อนข้างทรงแท่งรูปทรงค่อนไปทางทรงกระบอก ฐานบัวรับองค์ระฆังรูปทรงค่อนไปทางทรงสูง ตั้งอยู่ที่ เจดีย์วัดสวนดอก จังหวัดเชียงใหม่ และเจดีย์วัดพระธาตุทริภุญไชย จังหวัดลำพูน เป็นต้น
 - กลุ่มอิทธิพลเจดีย์ทรงระฆังสุโขทัย มีองค์ระฆังคล้ายรูประฆังคว่ำ มีชุตบัวถลา (มาลัยเถา) รับองค์ระฆังรูปทรงค่อนข้างป้าน ตั้งอยู่ที่ วัดป่าแดงหลวง จังหวัดเชียงใหม่ วัดพระธาตุดอยสุเทพ จังหวัดเชียงใหม่ และวัดพระธาตุลำปางหลวง จังหวัดลำปาง
 - เจดีย์ล้านนายุคหลังแสดงพัฒนาการคลี่คลายไปจากเจดีย์ทรงระฆังที่ยึดสูง และไม่นิยมสร้างเป็นศูนย์กลางศาสนสถาน ซึ่งน่าจะเป็นแบบอย่างมาจากการสร้างศาสนสถานจากกลุ่มวัฒนธรรมทางภาคกลาง สมัยรัตนโกสินทร์

ลักษณะสถาปัตยกรรมของวิหาร และโบสถ์

วิหาร หลักฐานที่แสดงรูปแบบสถาปัตยกรรมล้านนาในสมัยราชวงศ์มังรายน่าจะเป็นซากวิหารที่เวียงกุมกาม ที่เชื่อว่าพัฒนาการควบคู่กันมากับเมืองเชียงใหม่ และได้ร้างลงเนื่องจากเหตุน้ำท่วมบ่อยครั้ง โดยพบลักษณะผังอาคารแบบสี่เหลี่ยมผืนผ้า และแบบมีการย่อเก็จลงด้านหน้าสามด้านหลังสอง ในขนาดอาคารไม่ใหญ่มาก ฐานและพื้นก่อด้วยอิฐ ส่วน ตัวอาคาร และหลังคาไม่พบหลักฐานชัดเจน แต่เชื่อได้ว่ามีทั้งแบบวิหารมีผนังทึบ และวิหารโถง (ที่มีห้องเสาศูนย์ประดิษฐานพระประธานมีผนังสามด้าน) ส่วนตัวอาคารใช้เสาไม้ขนาดใหญ่รับน้ำหนักหลังคาจั่วซ้อนชั้นลดหลั่นไปตามยาว ขยายคลุมพื้นที่ด้านข้างด้วยหลังคาปีกนกสองข้างคลุมพื้นที่ตามผังอาคาร ซึ่งเป็นรูปแบบที่พบเห็นโดยทั่วไปของอาคารที่สร้างหลังพุทธศตวรรษที่ 22 เป็นต้นมาในสมัยเจ้าเจ็ดตนที่วิหารวัดปราสาท วัดต้นแก้ว จังหวัดเชียงใหม่ และกลุ่มวิหารวัดปางยงคก วัดไหล่หิน อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง

โบสถ์ เป็นอาคารขนาดเล็กกว่ามีลักษณะเช่นเดียวกันกับวิหาร แต่ไม่พบว่ามีมีการสร้างมากเท่า เนื่องจากเป็นอาคารที่ใช้ประกอบพิธีทางสงฆ์เป็นการเฉพาะ พระสงฆ์จากหลายวัดสามารถใช้โบสถ์ของวัดหลักร่วมกัน

ลักษณะเด่นทางโครงสร้างของวิหาร และโบสถ์ล้านนา

มีจุดเด่นที่โครงสร้างหลังคาจั่วเป็นแบบ “ม้าต่างโหม” ใช้น้ำหนักอกไก่ และแป ด้วยเสาคู่คทาเพื่อกระจายน้ำหนักมายังข้อเสาร่วมใน ช่วยให้พื้นหลังคาแอ่นโค้ง ส่วนขยายพื้นหลังคาด้านข้างด้วยหลังคาปีกนกที่ใช้ระบบโครงสร้างที่ยึดกับเสาปีกที่ประกอบอยู่ข้างเสาร่วมในแทนการเจาะเสาหลักที่ใช้รับน้ำหนักหลัก โดยชุตหลังคาทั้งสองระดับจะคั่นด้วยโครงสร้างของแผงแลแยกระหว่างหลังคาตบกับกลางออกจากกัน ต่างกับการยึดพื้นหลังคาแบบอาคารทางภาคกลาง

ลักษณะการใช้เสารับน้ำหนักอาคารโดยทั่วไปจะนิยมใช้เสาไม้ซุงขนาดใหญ่แต่งให้เป็นผิงแปดเหลี่ยมเพื่อรับน้ำหนักโครงสร้างจั่วเฉพาะส่วนด้านหน้าอาคาร ส่วนภายในจะเป็นเสาไม้ซุงผิงกลม ในขณะที่เสาโดยรอบอาคารที่รับส่วนชายคาปีกนกจะใช้เสาผิงสี่เหลี่ยมจัตุรัส เนื่องด้วยเหตุผลทางโครงสร้างของเสา ร่วมในจะมีขนาดใหญ่เพื่อรับน้ำหนักส่วนมากของหลังคา การแต่งรูปด้วยการฉาบ หรือเจาะเสาซุงนี้จะถูกหลีกเลี่ยง เพราะอาจกระทบต่อความแข็งแรงของเนื้อไม้ ส่วนเสาแปดเหลี่ยม และสี่เหลี่ยมจะเป็นส่วนที่มีการรับน้ำหนักน้อยกว่า และต้องมีการเชื่อมต่อกับพื้นผนังกับตัวเสาอย่างน้อยสองด้านจึงมีการปรับผิวให้เรียบเพื่อให้สามารถต่อกันได้มิดชิด

สัญลักษณ์และความหมาย

คติจักรวาลเป็นแนวคิดพื้นฐานที่เชื่อว่าต้องการใช้ในการถ่ายทอดกรอบความคิด และคำสอนในศาสนา จากการให้ความสำคัญในการแต่งคัมภีร์ไตรภูมิศาสดาสำนวนล้านนาเป็นการเฉพาะ เพื่อสื่อสารถึงภพภูมิทั้งสามแห่งการเวียนว่ายตายเกิดในวัฏฏะสงสาร ที่เชื่อมโยงถึงกันด้วยแกนกลางคือภูเขาพระสุเมรุ ล้อมด้วยภูเขาบริวารเจ็ดชั้น มีทวีปที่ตั้งอยู่ในทิศหลักทั้งสี่ และทิศเฉียงอีกสี่ แต่ละส่วนถูกคั่นจากกันด้วยทะเลสีทันดร ซึ่งมีการถ่ายทอดเชิงสัญลักษณ์ผ่านองค์ประกอบทางการจัดพื้นที่ และสถาปัตยกรรม ด้วยศูนย์กลางศาสนสถานเป็นพระเจดีย์แทนเขาพระสุเมรุที่เชื่อมระหว่างสามโลก อาคารที่อยู่โดยรอบเปรียบเสมือนทวีปทั้งแปด ลานทรายที่สามารถเปลี่ยนระนาบผิวไปตามการเหยียบย่ำเสมือนทะเลที่เชื่อมส่วนต่างๆ ไว้ด้วยกัน

ความหมายในองค์ประกอบการตกแต่งอาคาร

อาคารทางศาสนาโดยทั่วไปมักใช้การประดับตกแต่งเพื่อช่วยส่งเสริมในการสื่อสารเชิงความหมายทางสัญลักษณ์ดังที่ได้กล่าวมา โดยใช้กรรมวิธีที่หลากหลาย ได้แก่ แกะสลักลวดลายบนไม้ ปั้นปูนประดับและตกแต่งเพิ่มเติมด้วยการลงรักปิดทอง ประดับกระจกสี สามารถยกตัวอย่างการใช้ลวดลายได้ดังนี้ คือ

ลายเครือเถา หรือพรรณพฤกษา ในลักษณะคล้ายไม้เลื้อยที่เกาะเกี่ยวกัน โดยจัดให้เป็นโครงลายที่โค้งไปมาเกี่ยวกระหวัดไปบนกรอบพื้นที่ตกแต่งลวดลายนั้น ซึ่งพบได้ในการใช้ตกแต่งผืนอาคารส่วนหน้าเสา เพื่อตอบสนองความหมายทางธรรมชาติ รมรื่น ในศาสนสถาน รวมถึงความหมายสัญลักษณ์ของป่าหิมพานต์ที่เชื่อมต่อสู่เขาพระสุเมรุ

ลายเทพ หรือสัตว์พิเศษ มักใช้ผสมผสานกับลายเครือเถา ที่นิยมใช้ เช่น ลายเทพประนม สิ่งทูลาน หงส์ ซึ่งเป็นลักษณะพิเศษที่สามารถพบได้ในป่าหิมพานต์ แสดงลักษณะที่พิเศษของพื้นที่แตกต่างจากภายนอก

การสร้างความรู้ความเข้าใจเบื้องต้นเกี่ยวกับองค์ประกอบของวัดและศาสนสถาน

วัฒนธรรมล้านนาในอดีต วัดเปรียบเสมือนศูนย์รวมจิตใจของผู้คน มีบทบาทสำคัญภายใต้องค์ประกอบและโครงสร้างสังคม ประกอบไปด้วยบทบาทหน้าที่ทั้งด้านกายภาพและบทบาทหน้าที่เชิงสัญลักษณ์ ซึ่งสามารถกล่าวได้ดังนี้

1. มิติทางด้านสังคมวัฒนธรรม วัดเป็นศูนย์กลางการปกครอง เป็นสถาบันที่อยู่ระหว่างชุมชนกับสถาบันกษัตริย์ กษัตริย์และผู้ปกครองได้ใช้วัดเพื่อสร้างความชอบธรรมในการบริหารจัดการ ผ่านกลไกที่สำคัญ คือแนวคิดเรื่อง ทศพิธราชธรรม ซึ่งสัมพันธ์โดยตรงถึงพิธีกรรมทางศาสนา วัฒนธรรมประเพณี

ความเชื่อและความศรัทธา พระสงฆ์เป็นผู้นำที่มีบทบาทสำคัญในการเชื่อมโยงสถาบันกษัตริย์กับประชาชนเข้าด้วยกัน

2. มิติทางด้านกายภาพ วัดมีหน้าที่ครอบคลุมในหลายมิติ หลายกิจกรรม เกี่ยวพันกับวัฒนธรรม ประเพณี พิธีกรรม และวิถีชีวิตของผู้คนในชุมชน ดังนี้

2.1 **วัดในฐานะที่เป็นโรงเรียนหรือแหล่งเรียนรู้** ในวัฒนธรรมล้านนา วัดเป็นศูนย์กลางของการศึกษา ผู้ชายมีสิทธิ์ชอบธรรมที่จะได้รับการศึกษา เมื่อมีอายุถึงเกณฑ์ ครอบครัวจะส่งตัวเข้าไปบวชเป็นพระสงฆ์สามเณร เพื่อศึกษาความรู้ให้สามารถอ่านออกเขียนได้

2.2 **วัดในฐานะที่เป็นสถานที่ในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา และพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับสถาบันกษัตริย์** พิธีกรรมสำคัญอันเนื่องเกี่ยวกับพระราชพิธีต่างๆ ของกษัตริย์และเจ้านาย รวมถึงพิธีกรรมทรงศาสนาอื่นๆ ที่สำคัญที่มักใช้วัดและวิหารหลวงในการประกอบพิธีอันศักดิ์สิทธิ์ พิธีกรรมสำคัญเหล่านี้จะต้องใช้พระเถระชั้นผู้ใหญ่ในการประกอบพิธีกรรม ซึ่งในประวัติศาสตร์เมืองเชียงใหม่ ปรากฏหลักฐาน กล่าวถึงวัดสำคัญๆ หลายแห่ง ที่ถูกระบุการใช้วัดประกอบพิธีกรรมสำคัญ เช่น วัดปราสาท วัดผ้าขาว วัดหนองเจ็ดริน เป็นต้น

2.3 **วัดในฐานะที่เป็นที่พำนัก** นอกจากวัดจะทำหน้าที่ในฐานะที่เป็นที่อยู่ ที่พำนักของพระสงฆ์ สามเณร และฆราวาสที่เป็นโยมอุปัฏฐากแล้ว วัดยังอาจเป็นสถานที่พำนักให้แก่คนเดินทาง เนื่องจากในสมัยโบราณ การเดินทางไม่ได้สะดวกสบายอย่างเช่นปัจจุบัน การเดินทางในระยะไกล ข้ามเมือง วัดจึงเปรียบเป็นโรงแรมให้กับผู้เดินทาง

การวางผังวัดในวัฒนธรรมล้านนา

การจัดการพื้นที่ภายในวัดแบ่งเป็นสองกลุ่ม ได้แก่ วัดหลวง และวัดราษฎร์ วัดหลวง คือ วัดสำคัญของเมือง มักสร้างและอุปถัมภ์โดยกษัตริย์หรือเจ้านายชั้นสูง ส่วนวัดราษฎร์ คือ วัดที่สร้างโดยชาวบ้านเป็นวัดศูนย์กลางชุมชน วัดหลวงส่วนใหญ่สร้างโดยช่างฝีมือชั้นครู บางครั้งเรียกว่า “ช่างหลวง” อาคารและสิ่งก่อสร้าง จะถูกออกแบบและก่อสร้างด้วยความประณีต มีการประดับตกแต่งอย่างวิจิตรงดงาม มีการสืบทอดแบบแผนที่เคร่งครัด ตามสกุลช่าง แตกต่างจากวัดราษฎร์ ซึ่งมักสร้างด้วยช่างพื้นบ้าน ตามความนิยมของแต่ละชุมชน มีความงามที่แตกต่างและเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวในแต่ละพื้นที่ สำหรับการแบ่งพื้นที่ใช้งาน วัดทั้งสองกลุ่ม มักมีพื้นที่แบ่งออกเป็น 3 ส่วน ได้แก่ เขตพุทธาวาส เขตสังฆาวาส และเขตธรณีสงฆ์

1. เขตพุทธาวาส หมายถึง ขอบเขตที่ประทับของพระพุทธเจ้า ได้แก่ พื้นที่ที่เกี่ยวข้องกับสัญลักษณ์แห่งองค์สัมมาสัมพุทธเจ้า ประกอบด้วย อาคารประเวทสถูป เจดีย์ วิหาร อุโบสถ หอไตร ศาลาบาตร เป็นต้น

2. เขตสังฆาวาส หมายถึง เป็นพื้นที่ของพระสงฆ์ เป็นที่ตั้งของกุฏิ หอฉัน หอกลอง เป็นต้น เขตสังฆาวาสจะแยกออกจากพื้นที่ประกอบพิธีกรรม

3. เขตธรณีสงฆ์ เป็นพื้นที่สาธารณะของวัด ไม่มีสิ่งปลูกสร้าง แต่มักใช้ประโยชน์ในการทำกิจกรรมอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับชุมชน

คติจักรวาลกับการวางผังวัดในวัฒนธรรมล้านนา

วัดหลวงมักมีการออกแบบผังที่ยึดถือระเบียบแบบแผนที่เคร่งครัด โดยเชื่อว่าคติจักรวาลถือเป็นแนวคิดหลักที่ถูกถ่ายทอดลงไปในการออกแบบวางผังของวัดสำคัญๆ ทว่าอาณาจักรล้านนา แนวคิดนี้สันนิษฐานว่าล้านนารับอิทธิพลมาจาก คติจักรวาลของอินเดียและเขมรโดยผ่านมาจากอาณาจักรสุโขทัย

วัดสำคัญต่างๆ ในวัฒนธรรมล้านนา เช่น วัดพระธาตุลำปางหลวง วัดพระธาตุหริภุญไชย วัดพระธาตุแช่แห้ง มีระเบียบในการวางผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมเป็นการออกแบบผังโดยคำนึงถึงแนวคิดเรื่องคติจักรวาลตามปรัชญาและวิถีคิดซึ่งเชื่อว่าได้รับอิทธิพลมาจากเขมร

คติจักรวาลล้านนาและแนวคิดเรื่องไตรภูมิ

ความเชื่อเรื่องจักรวาล และไตรภูมิ ในวัฒนธรรมล้านนา มีการกล่าวถึงในหนังสือเรื่องจักรวาลที่ป็นิรจนาโดยพระสิริมังคลาจารย์ ซึ่งได้อธิบายเนื้อหาในลักษณะของการจำลองมณฑลจักรวาลลงมาไว้บนพื้นโลก

ในส่วนของเจดีย์ การออกแบบเจดีย์ทรงกลม ในรูปแบบที่มียอดแหลมเพรียว อุปมาได้กับการจำลองเรื่อง ไตรภูมิ อันได้แก่ กามภูมิ รูปภูมิ อรูปภูมิ ตามแนวคิดดังกล่าวนั่นเอง

สถาปัตยกรรมที่สำคัญในเขตพุทธาวาส

สถาปัตยกรรมที่สำคัญในเขตพุทธาวาส ประกอบด้วย

1. **เจดีย์** นิยมสร้างเพื่อเป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า ลักษณะแบบแผนทางด้านสถาปัตยกรรม และรูปแบบทางด้านศิลปกรรมมีความแตกต่างกันออกไปในแต่ละพื้นที่

2. **วิหาร** ใช้สำหรับประกอบพิธีกรรมสำคัญเกี่ยวกับกษัตริย์ ใช้ในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาในวันพระ รวมถึงประเพณีต่างๆ ในรอบปี วิหาร มีชื่อเรียกแตกต่างกันออกไปตามลักษณะตำแหน่งที่ตั้งอาคารหรือลักษณะหน้าที่ใช้สอย ได้แก่ วิหารหลวง วิหารพระพุทธ วิหารพระเจ้าละโว้ และวิหารโถง เป็นต้น สำหรับลักษณะรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของวิหาร มักสร้างเป็นอาคารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีการลดขนาดพื้นที่ของผัง ทางด้านหน้าและด้านหลังให้มีขนาดเล็กลงสัมพันธ์กับการลดชั้นของโครงสร้างหลังคา มีทางเข้าหลักทางด้านทิศตะวันออก มีซุ้มประตูโขงบริเวณทางเข้า อย่างไรก็ตาม บางวัดอาจมีการทำบันไดทางขึ้นและประตูเล็กด้านข้างเพื่อเป็นทางขึ้นของพระสงฆ์ หลังคาของวิหารมักมีการซ้อนชั้นด้านข้างสองหรือสามดับ ตามขนาดของวิหารซึ่งกำหนดโดยพระพุทธรูปที่อยู่ภายใน วิหารล้านนาสร้างด้วยโครงสร้างไม้เป็นหลัก เป็นโครงสร้างแบบถอดประกอบ ใช้สลักแทนตะปู โครงสร้างของหลังคาจะมีการคำนวณ และกำหนดสัดส่วนจนกลายเป็นแบบแผนเฉพาะของวิหารล้านนา ซึ่งถูกถ่ายทอดและจดบันทึกเป็นตำราที่สำคัญแบบแผนแตกต่างกันปามสกุลช่าง และความนิยมเฉพาะพื้นที่ โครงสร้างหลังคาจะมีลักษณะพิเศษที่เรียกว่า โครงสร้างม้าต่างไหม หลังคามุงด้วยกระเบื้องดินเผาหรือแป้นเกล็ด ภายในมักจะมีประดับด้วยลวดลายทอง บริเวณเสา ผนัง และโครงสร้างส่วนต่างๆ อีกด้วย

3. **โบสถ์** บางครั้งเรียกว่า “อุโบสถ” เป็นอาคารสำคัญในเขตพุทธาวาส ใช้เพื่อประชุมสังฆกรรมของสงฆ์ ได้แก่ การบวช และการสวดโอวาทปาฏิโมกข์ โบสถ์มักจะกำหนดเขตบริสุทธิ์ดังกล่าวด้วยสีมา ทำด้วยศิลาหรือหิน เป็นสัญลักษณ์แสดงขอบเขตไว้รอบอาคาร ลักษณะรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของโบสถ์ มีลักษณะคล้ายกับวิหาร บางแห่งมีความนิยมสร้างไว้กลางน้ำ เรียกว่า “โบสถ์น้ำ” กำหนดเป็นพื้นที่สีมา

4. **หอธรรม** หรือหอไตร เป็นอาคารที่ใช้เก็บพระไตรปิฎก หรือคัมภีร์สำคัญทางพุทธศาสนา โดยทั่วไปหอไตรสร้างไว้ภายในบริเวณเขตพุทธาวาสยกเว้นวัดราชบูรณะที่ไม่เคร่งครัดเรื่องการกำหนดขอบเขตพื้นที่ หอธรรมมักสร้างเป็นอาคารโดดๆ หรืออาคารสูงซ้อนชั้น รูปแบบสถาปัตยกรรมของหอธรรม มีความหลากหลาย หากเป็นวัดหลวงมักสร้างเป็นอาคารค่อนข้างถาวร ยกพื้นสูง เป็นอาคารสองชั้นด้านล่างก่ออิฐ ด้านบนเป็นเครื่องไม้ เลียนแบบวิหาร มีการประดับตกแต่งอาคารอย่างวิจิตร ตัวอย่างเช่น หอไตรวัดพระสิงห์ จังหวัดเชียงใหม่

5. **หอกลอง หอระฆัง หอเต็ง หอกังสดาล** บางครั้งเรียกว่า “หออาณัติ” เป็นอาคารที่มีหน้าที่ใช้สอยเพื่อตั้งหรือแขวนกลอง ระฆัง หรือกังสดาล เพื่อตีบอกเวลา หรือบอกกิจกรรมสำคัญทางศาสนา หอกลองหรือหอระฆัง มักสร้างไว้ในเขตพุทธาวาส บางวัดใช้กังสดาล

6. **มณฑป** หรือ มรฎุ เป็นคำที่ใช้เรียกงานสถาปัตยกรรมที่มียอดแหลมซ้อนชั้น หากเป็นอาคารเล็กมักจะใช้เป็นที่พักประดิษฐานพระพุทธรูป หรือพระไตรปิฎก เรียกว่า “บุษบก” หรือ “ธรรมมาศ-บุษบก” หรือใช้ประดิษฐานรอบพระพุทธรูป ในวัฒนธรรมล้านนามีการสร้างอาคารมณฑปเพื่อใช้ประดิษฐานพระพุทธรูปสำคัญ รวมถึงอาคารหอไตร เช่น หอไตรวัดดวงดี จังหวัดเชียงใหม่

7. **ศาลาบาตร** หมายถึง ศาลาหรืออาคารที่สร้างล้อมรอบเขตพุทธาวาส โดยมากมักสร้างศาลาบาตรไว้รอบวิหารและเจดีย์ แนวเดียวกับกำแพง โดยมักจะเชื่อมต่อกับซุ้มโขงทางทิศตะวันออก ศาลาบาตรเป็นอาคารเปิดโล่งไม่มีผนัง ใช้เป็นที่นั่งสำหรับบวชในวันสำคัญทางศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้หญิงและเด็ก นอกจากนี้แล้วศาลาบาตรยังใช้เป็นที่เรียนหนังสือของพระสงฆ์อีกด้วย

8. **ซุ้มประตูโขง** ในทางวัฒนธรรมล้านนา “ซุ้มโขง” เป็นชื่อเรียกของซุ้มประตูทางเข้า มักทำไว้ทางทิศตะวันออก ในแนวแกนเดียวกับวิหาร และเจดีย์ประธาน ตัวซุ้มมักจะทำเป็นโครงสร้างก่ออิฐแบบสันเหลี่ยม ซ้อนชั้นกันขึ้นไปเป็นยอดแหลม เชื่อมต่อกับกำแพงและศาลาบาตรด้านข้าง ซึ่งเป็นการสร้างกำแพงจักรวาล และทางเข้าของชมพูทวีปตามคติความเชื่อของชาวล้านนา

วิหารล้านนา

วิหารล้านนาที่สร้างในช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 24 แสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญาสร้างสรรค์ของสถาปนิก (ช่าง) ชาวล้านนาที่พยายามสร้างเอกลักษณ์ของวิหารขึ้นมา อีกทั้งยังแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์กับสถาปัตยกรรมของชาวจีน ชาวไทลื้อ ชาวลัวะ ที่ต่างมีบทบาทเป็นส่วนหนึ่งของสังคมล้านนามาตั้งแต่อดีต ลักษณะวิหารที่มีการสร้างก่อนพุทธศตวรรษที่ 24 สามารถแบ่งรูปแบบวิหารได้ 2 รูปแบบ ดังนี้

1. วิหารโล่ง วิหารป้วย วิหารไม่มีป่างอก กำหนดมาจากคำล้านนาโบราณที่เรียกฝาผนังว่า “ป่างอก” ลักษณะเด่นของวิหารรูปทรงนี้คือมีการสร้างฝาผนังไม่เข้าลิ้นแบบฝาตากผ้า ที่เรียกว่า “ฝ้าย้อย” ที่มีความสูงเพียงครึ่งหนึ่งของเสารับน้ำหนักด้านนอกสุด และเปิดโล่งในส่วนที่ต่อลงมาจากฝาผนังทั้งหมด ทำให้ดูเป็นวิหารที่โล่งโล่ง

2. วิหารแบบปิด วิหารมีป่างอก วิหารปราสาท เนื่องจากวิหารชนิดนี้มีการทำฝาผนัง หรือป่างอกตั้งแต่พื้นสูงจรดปลายเสาด้านบนสุด ลักษณะเด่นของวิหารทรงนี้คือ ใช้ฝาผนังปิดล้อมรอบสิ่งก่อสร้าง มีทั้งฝาผนังไม้และฝาผนังก่ออิฐถือปูน วิหารทรงนี้มีการพัฒนารูปแบบของตุนอีก เช่น การสร้างมณฑปปราสาทเชื่อมต่อกับตัววิหารเพื่อประดิษฐานพระประธาน แทนที่กู่พระเจ้าในวิหารและถูกเรียกชื่อว่า “วิหารทรงปราสาท” ซึ่งเป็นรูปแบบวิหารที่พบในเขตพื้นที่เชียงใหม่และเชียงใหม่

ลักษณะแผนผังของวิหาร

วิหารโดยทั่วไปนิยมสร้างอาคารยาว 5-9 ห้อง กว้าง 3 ห้อง วางอาคารในแนวแกนตะวันออก-ตะวันตก แต่ละห้องจะมีส่วนเครื่องบนหรือเครื่องหลังคาที่ประกอบด้วยหลังคาจั่วและหลังคาปีกนก มีการลดชั้นหลังคา ที่เรียกว่า “ซด” โดยด้านหน้าลด 2 ชั้น คือ ลดที่มุกหน้า มุกรอง ส่วนหลังคาประธาน ไม่มีการลด ส่วนด้านหลังจะลดที่มุกหลัง ซึ่งการลดมุกนั้นจะสัมพันธ์กับลักษณะผังพื้นของวิหารและตำแหน่งของเสา โครงสร้างจั่วและความสูงของหลังคา

โครงสร้างของวิหาร

โครงสร้างของวิหารล้านนาเป็นโครงสร้างแบบ “ม้าต่างใหม่” ที่มีการถ่ายน้ำหนักจากหลังคาวิหารลงมาตามส่วนของซื่อต่างๆ ลงมาสู่เสาและหลังคาปีกนกด้านล่างสองข้าง ลักษณะคล้ายกับการถ่ายน้ำหนักของการบรรทุกผ้าไหมบนหลังม้า ในชื่อของโครงสร้างหลังคาแบบม้าต่างใหม่ และโครงสร้างนี้เองที่สละสืบทอดและพัฒนาารูปแบบโครงสร้างและวิหารต่อไปในอีกหลายลักษณะ

ตำแหน่งการวางเสาวิหาร

การวางเสาวิหารล้านนานั้นแบ่งวิหารออกเป็น ส่วนในและส่วนนอก กล่าวคือส่วนในใช้เป็นที่นั่งชุมนุมของพุทธบริษัทหรือผู้มีจิตศรัทธา คือบริเวณห้องภายในของเสาหลวงที่มีพื้นที่กว้างกว่าส่วนนอกที่เป็นบริเวณเสาหลวงถึงเสาระเบียงหรือบริเวณปีกนกทั้งสองข้าง ซึ่งจะแคบและมีเพดานต่ำกว่าส่วนนอกจากนั้นวิหารล้านนาก็ยังมีการใช้เสาใน 3 รูปทรงตามตำแหน่งที่ต่างกัน

1. เสารูปทรงสี่เหลี่ยม หรือเสาระเบียง ใช้ในส่วนด้านนอกของตัวอาคาร ทำหน้าที่รับน้ำหนักหลังคาปีกนกและฝ้าย้อย
2. เสาแปดเหลี่ยม พบในตำแหน่งเสาคู่กลางบริเวณทางเข้าวิหารเท่านั้น
3. เสารูปทรงกลม หรือเสาหลวง ใช้ในส่วนด้านในทั้งหมดของวิหาร ทำหน้าที่รับน้ำหนักจากโครงสร้างม้าต่างใหม่

สิ่งที่น่าสนใจคือ การวางแนวเสาหลวง พบว่า มีการใช้ความคิดในเรื่องของการสร้างจุดสนใจให้กับพระประธานมาใช้ร่วมกับแผนผังและโครงสร้างของวิหาร กล่าวคือ เสาหลวง ในตำแหน่งมุขหน้าในห้องที่ 1, 2, 3 จะค่อยๆ ขยายความห่างระหว่างเสาออกทีละ 50 - 60 เซนติเมตร และเริ่มบีบกลับเข้ามาเล็กน้อยในห้องที่ 4 ในตำแหน่งก่อนถึงพระประธาน แม้ว่าขนาดแผนผังของห้องที่ 3 และห้องที่ 4 จะมีขนาดเท่ากันก็ตาม แล้วความกว้างของช่องเสาจึงคงที่ในห้องที่ 5

องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมของวิหาร

วิหารที่มีการสร้างในล้านนานั้นมีรูปแบบขององค์ประกอบทางศิลปกรรมและการประดับตกแต่งที่แสดงความเป็นเอกลักษณ์ และต่างก็ทำหน้าที่เสริมความหมายและสร้างความสมบูรณ์ในบรรยากาศรวมของวิหาร นอกจากนั้นองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมและการประดับตกแต่งเหล่านี้ ยังแสดงให้เห็นถึงพัฒนาการตามช่วงเวลาที่ผ่านมาแล้วแต่แสดงความสามารถและพุทธิปัญญาของช่างที่สร้างสรรค์งานออกมาตามแต่ละช่วงเวลา

1. ซ่อฟ้า เป็นส่วนประกอบของวิหารที่ประดับอยู่ปลายบนสุดของตัวลำยอง ซึ่งการสร้างซ่อฟ้าในแต่ละยุคก็มีความแตกต่างกันออกไป

2. ป้านลมและหางวัน มีลักษณะเป็นไม้แผ่นตรง ปาดเรียบ ที่ทำหน้าที่ปิดหัวแป
3. ปราสาทเพ็องหรือช่อฟ้าของป्ली รูปจำลองของปราสาทขนาดเล็ก มักสร้างในตำแหน่งตรงกลางของสันหลังคาวิหาร
4. หน้าแหบหรือหน้าบัน เป็นส่วนที่ปิดโครงสร้างของหลังคาทางด้านหน้าของวิหาร
5. โกงคิ้ว เป็นแผงไม้ประดับติดเชื่อมุขด้านสกัดของวิหาร ทำหน้าที่ประดับเช่นเดียวกับสาหร่ายรวงผึ้งของทางภาคกลาง
6. แผงแล เป็นองค์ประกอบพิเศษที่พบเฉพาะสถาปัตยกรรมล้านนาเท่านั้น มีลักษณะเป็นไม้ที่กรุระหว่างแปรับกลอนหลังคากับคอสองรับปีกด้านข้างใน ส่วนตำแหน่งยื่นพ้นตัวอาคารออกมารับฝนไชราหลังคาโดยจะติดตั้งขนานกันทั้งสองข้างของวิหาร
7. ปากแล เป็นองค์ประกอบพิเศษที่เฉพาะสถาปัตยกรรมล้านนาเช่นเดียวกับแผงแล อยู่ในตำแหน่งส่วนหน้าของแผงแล
8. นาคทนต์หรือนาคะทนต์ หรือเรียกว่า “หูช้าง” หรือ “คันทวย” เป็นตัวไม้สำหรับค้ำยัน รองรับปลายเต้าเพื่อกันปลายไม้เครื่องบน มิให้ทรุดตก และรับน้ำหนักโครงสร้างส่วนชายคาลงมาที่เสาต้านข้างของวิหาร
9. โขงพระเจ้าและแท่นแก้ว (ฐานชุกชี) หรือบางครั้งเรียกว่า “กุ้พระเจ้า” คือ มณฑปสำหรับใช้ประดิษฐานพระประธานในวิหารตั้งอยู่ในห้องก่อนท้ายวิหาร
10. ฝาผนังหรือปางเอก ของวิหารล้านนามีการสร้างด้วยวัสดุสองชนิด คือ ไม้และปูน วิหารโถงนิยมสร้าง “ฝ้ายอย” หรือ “ฝายาด” ด้วยไม้ในลักษณะแบบฝาตาผ้าเพียงครึ่งเดียวของความสูงของเสาวิหารเป็นเอกลักษณ์ของวิหารโถงล้านนา โดยเฉพาะในกลุ่มสกุลช่างลำปางที่นิยมสร้างกันแบบนี้
11. ชุ่มประตู่โขง นิยมสร้างติดกับผนังด้านหน้าของมุขหน้าวิหาร เช่น วิหารพระพุทธ วัดพระธาตุลำปางหลวง ต่อมาได้ปรับเข้ามาภายในวิหารโดยสร้างบริเวณทางเข้ามณฑปท้ายวิหาร เช่น วัดปราสาทจังหวัดเชียงใหม่
12. แท่นวางดอกไม้ เป็นแท่นขนาดเล็กที่มักสร้างไว้ทางด้านหน้าหรือหลังของวิหาร มีจำนวนไม่จำกัด บางครั้งมีจำนวนถึง 5 แท่น ที่ตั้งอยู่หน้าวิหาร สำหรับการสร้างวิหารยุคหลังจะไม่ปรากฏการสร้างแท่นวางดอกไม้นี้อีกแล้ว ทั้งนี้เพราะประเพณีที่ต้องมีการนำดอกไม้มาวางบูชายังแท่นวางดอกไม้นี้ได้เลือนลงไปมากแล้ว
13. การประดับตกแต่งด้วยภาพจิตรกรรมและลายคำ ภายในวิหารมักมีการตกแต่งด้วยภาพคติสัญลักษณ์ของอดีตพระพุทธเจ้า และลวดลายแห่งความสมบูรณ์และสติปัญญา ส่วนการประดับลวดลายทองตามช่อ คาน โครงสร้างไม้ต่างใหม่นั้น เชื่อว่าเป็นส่วนหนึ่งของปาฏิหาริย์หลังจากการตรัสรู้ของพระพุทธองค์

อาคารและโบราณสถานที่มีคุณค่าควรค่าแก่การอนุรักษ์

ข้อมูลอาคารและโบราณสถานที่มีคุณค่า และภูมิปัญญาด้านการช่างที่เกี่ยวข้อง รวมถึงย่านและชุมชนอนุรักษ์ ที่ควรค่าแก่การอนุรักษ์ดังนี้

วัดเกตการาม

ประวัติและความเป็นมา

วัดเกตการามสร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ.1971 สมัยพระเจ้าสามฝั่งแกน ถือเป็นวัดหลักของฝั่งตะวันออกของแม่น้ำปิงช่วงแรกยุคสร้างวัดมีการก่อสร้าง เสนาสนะ (พระวิหาร) เพื่อประกอบพิธีการและกิจกรรมทางศาสนา พระเจดีย์ (เจดีย์ประธาน) ซึ่งแสดงถึงเอกลักษณ์ของวัด หอพระไตรปิฎก (หอธรรม) เพื่อเก็บคัมภีร์โบราณต่างๆ และพระอุโบสถ ซึ่งเป็นสถานที่ประกอบกิจของพระสงฆ์เท่านั้น

ปี พ.ศ.2101 อาณาจักรล้านนาเสียดินแดนให้กับพม่า เป็นเวลา 216 ปี ก่อนจะถูกผนวกเข้ากับประเทศสยามในสมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 โดยในช่วงเวลาที่ล้านนาตกอยู่ในการปกครองของพม่านั้นพม่ามีความเคร่งครัดทางความเชื่อและศาสนามากกว่าชาวเมือง อาคารสถาปัตยกรรมส่วนใหญ่ได้รับอิทธิพลจากพม่าด้านลวดลายตกแต่ง อย่างเช่นอาคารภายในวัดเกตฯ ตั้งเดิมรูปแบบเป็นสถาปัตยกรรมแบบไทลื้อ แต่ได้รับการบูรณะปรับปรุงโดยช่างชาวพม่า โดยการเพิ่มลวดลายการตกแต่งแบบพม่าเข้าไป

ปี พ.ศ.2388 รัชกาลที่ 5 มีการบูรณะวัดครั้งใหญ่โดย รongอำมาตย์เอกหลวงโยนการพิจิตร ซึ่งเป็นชาวพม่าจากเมืองมะละแหม่งที่เข้ามาอาศัยอยู่ในเชียงใหม่มีความรู้ในเชิงช่างและไม้ ท่านมีความศรัทธาที่จะทำนุบำรุงศาสนา และมีความประสงค์ที่จะบูรณะวัดวาอารามต่างๆ ในเชียงใหม่ โดยการบริจาคทรัพย์สินช่วยพระเจ้านครเมืองเชียงใหม่ในการสร้างวัดเจดีย์หลวง สร้างเจดีย์และสะพานข้ามคูเมือง รวมถึงการบูรณะวัดเกตการามแห่งนี้ด้วย ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 6 ท่านได้รับการโอนสัญชาติและพระราชทานนามสกุล “อุปะโยคิน”

ภาพที่ 1 วัดเกตการาม

งานสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมที่เกี่ยวข้อง

ภายในวัดเกตการาม ประกอบด้วยอาคารและสิ่งก่อสร้างที่ทรงคุณค่าแก่การอนุรักษ์และมรดกงานสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมที่เกี่ยวข้องดังนี้

1. พระธาตุเจดีย์วัดเกตการาม

รูปแบบของเจดีย์เป็นทรงระฆังแบบล้านนา องค์พระธาตุวัดเกตเป็นที่ประดิษฐานของพระเกศาธาตุเดิมชาวบ้านเรียกว่า “พระธาตุเกศแก้วจุฬามณี” โดยเป็นการจำลองพระเกศแก้วจุฬามณีบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์มาไว้ในโลกมนุษย์ ดังนั้น จึงสร้างให้ยอดพระธาตุเอียง เพื่อไม่ให้ยอดชี้ขึ้นไปตรงกับองค์ที่อยู่บนสวรรค์เพราะถือว่าการไม่สุภาพ

ภาพที่ 2 พระเจดีย์วัดเกตการาม

2. พระวิหารวัดเกตการาม

สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ เป็นอาคารก่ออิฐถือปูน 9 ห้อง มีเสาคู่ในการรองรับหลังคาหน้าจั่วและเสาคู่รองรับแนวหลังคาปีกนกย่อเก็จ 3 ตอน ในแนวตะวันออก-ตก หน้าบันประดับลวดลายแกะสลักลายพันธุ์พฤกษาปิดทอง นาคะตันเป็นไม้แกะสลักลวดลายเครือเถา บัวหัวเสาประดับด้วยแก้วอววะ ตัวเสามีลายทอง ทางหงส์ประดับด้วยไม้เป็นรูปนาคลายองประดับด้วยแก้วอววะลงรักปิดทอง มีประตูทางเข้าสามทาง หลังคาทรงจั่วเรียงซ้อนกัน 5 ชั้น (ภาษาท้องถิ่นหรือคำเมือง เรียกว่า “ซด”) 2 ตับ

ภาพที่ 3 พระวิหารวัดเกตการาม

3. หอระฆัง

หอระฆัง เป็นอาคารเพียงประเภทเดียวในเขตพุทธสถานที่ได้รับการออกแบบโดยเน้นความสำคัญของรูปทรงที่สูงและโปร่งโล่ง โดยหอระฆังเครื่องไม้จะโปร่งกว่าหอระฆังเครื่องก่อ คงเพื่อให้เสียงจากการตีระฆังนั้นดังกังวานไปได้ไกล โดยไม่มีอาคารอื่นมาขวาง หอระฆังวัดเกตการามจะอยู่ติดกับหอธรรม ซึ่งเป็นศิลปะแบบล้านนา หลังคามุงด้วยไม้กระดานเป็นรูปทรงแปลกตาหน้าจั่วพร้อมไม้เคียนปันทม (ไม้กลิ้ง) หน้าบันหอระฆังประดับด้วยลวดลายพันธุ์พฤกษา

หอระฆัง แต่ก่อนวัดเกตถือเป็นจุดศูนย์กลางของชุมชน หอระฆังเป็นหอส่งสัญญาณต่างๆ เมื่อมีเหตุด่วนเหตุร้ายหรือมีการประชุมของชุมชน ให้กับชาวบ้านในชุมชนได้รับรู้ สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในเวลาใกล้เคียงกับหอธรรมด้านหลัง มีรูปแบบสถาปัตยกรรมแบบไทลื้อ และมีการบูรณะและตกแต่งลวดลายด้วยศิลปะแบบพม่า ต่อมาหอระฆังได้รับการบูรณะอีกครั้ง ในปี พ.ศ.2542 ช่วงการบูรณะศาลาบาตร ลวดลายต่างๆ ถูกนำมาลอกลาย และแกะขึ้นมาใหม่ ด้วยวัสดุใหม่ ซ่อมแซมกระเบื้องไม้เกล็ดบางส่วนที่ร้าว ระบบโครงสร้างภายในยังคงใช้การได้อย่างเดิม ปัจจุบันไม่ได้มีการใช้งานภายใน เพียงแต่ใช้เชือกผูกติดกับระฆังด้านบน และเคาะระฆังจากด้านล่าง ไม่ขึ้นไปใช้พื้นที่ด้านบนหอ

ภาพที่ 4 หอระฆังวัดเกตการาม

4. อุโบสถ

อุโบสถอาคารที่สำคัญภายในวัด เนื่องจากเป็นสถานที่ที่พระภิกษุสงฆ์ใช้ทำสังฆกรรมซึ่งแต่เดิมในการทำสังฆกรรมของพระภิกษุสงฆ์จะใช้เพียงพื้นที่โล่งๆ ที่กำหนดขอบเขตพื้นที่สังฆกรรมโดยการกำหนดตำแหน่ง “สีมา” เท่านั้น อุโบสถวัดเกตการามสร้างแบบก่ออิฐถือปูนรูปทรงล้านนา ได้รับการบูรณะซ่อมแซมเมื่อปี พ.ศ.2523 ปัจจุบันเจ้าอาวาสวัดศรีโคงได้เข้ามาอุปสมบทที่วัดเกต ได้สังเกตเห็นพระอุโบสถซึ่งเป็นไม้วางบนเสาปูนและมีปลวกกิน จึงมีความกังวลว่า พระอุโบสถจะพังลงมาจึงพิจารณาปรับซ่อมแซมและให้ช่างเสริมเหล็กหล่อปูนเสริมฐานให้แข็งแรงถาวร สภาพพระอุโบสถที่ซ่อมแซมนั้นได้มีการเปลี่ยนแปลงในส่วนของบันไดนาค ที่เป็นนาคเศียรเดียวตั้งตรงแบบบันได

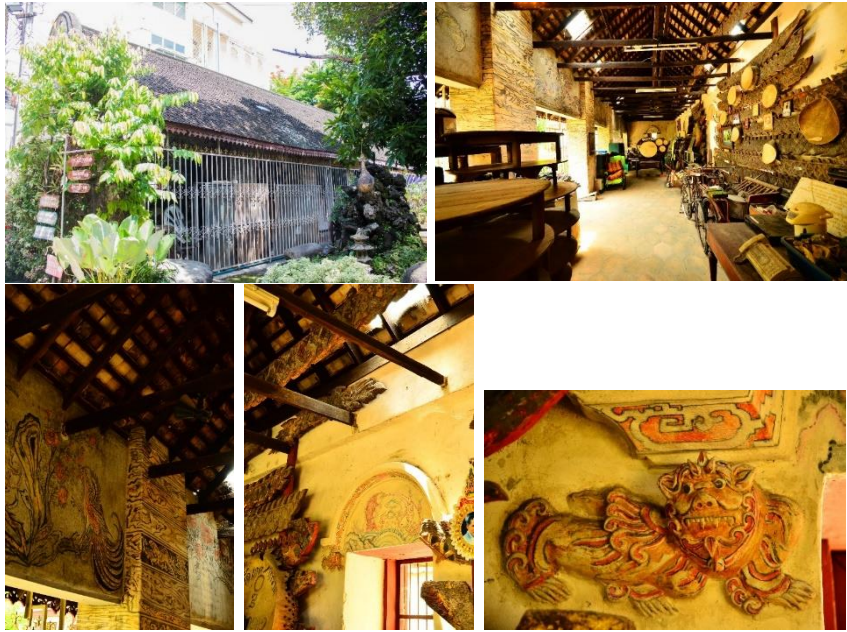
ภาพที่ 5 อุโบสถวัดเกตการาม

5. ศาลาบาตร

อาคารหลังนี้มีอายุประมาณ 100 กว่าปี ถูกสร้างขึ้นเนื่องจากการเข้ามาอยู่อาศัยและความเจริญทางด้านการค้าของชาวจีน ทำให้ชุมชนวัดเกตมีจำนวนประชากรมากขึ้น วัดเกตฯซึ่งเป็นศูนย์กลางของชุมชนต้องรองรับการเข้าใช้พื้นที่ของจำนวนคนมากขึ้น ศาลาบาตรนี้จึงถูกสร้างขึ้นโดย นายเหลี่ยวเหนี่ยวอู๋ บรรพบุรุษของตระกูล "เหลี่ยวย่งจ้วน" เพื่อรองรับเหล่าฆราวาส ไว้เป็นสถานที่นั่งรอพักผ่อน อิริยาบถก่อนและหลังทำกิจกรรมทางศาสนา ชาวบ้านมักเรียกศาลาบาตรนี้ว่า “ศาลาเจ๊กอู๋” ซึ่งเป็นชื่อของนายเหลี่ยว ภายในมีภาพจิตรกรรมฝาผนัง ลวดลายแบบจีนเป็นรูปไก่อ้า ดอกบัว ดอกโบตั๋น ต้นสน และทิวทัศน์แบบจีน หลังคามุงด้วยกระเบื้องดินขอแบบล้านนา ด้วยฝีมือสร้างของช่างพื้นเมืองแต่รูปแบบสถาปัตยกรรมแบบจีน จึงเกิดการผสมผสานของงานสถาปัตยกรรม สมัยก่อนอาคารศาลาบาตรถูกใช้เป็นพื้นที่เก็บของ เก็บไม้เก่าที่ถูกรื้อทิ้งภายในวัด จนอาคารเริ่มเกิดความทรุดโทรมขึ้นเรื่อย ๆ โดยก่อนการบูรณะ หลังคาและส่วนต่อเติมเกิดทรุดและถล่มลงมา จนถูกทิ้งร้างไว้พักหนึ่ง จนในปี พ.ศ.2542 ชาวบ้านในชุมชนมีมติให้ทำการรื้อส่วนที่เสียหายออกไป และทำการบูรณะปรับปรุงให้เป็นอาคารส่วนหนึ่งของพิพิธภัณฑสถาน โดยการบูรณะนั้น ยังคงรูปแบบสถาปัตยกรรมแบบเดิม มีการปรับปรุงโครงสร้างเสาเดิมที่มีความเสียหายจากการแตกของปูน เสริมกระเบื้องหลังคาส่วนที่รื้อ ถมพื้นปูนด้านหน้าให้เรียบ และทำความสะอาดพื้นที่ภายในทั้งหมด จนมองเห็นลวดลายศิลปะของเดิม

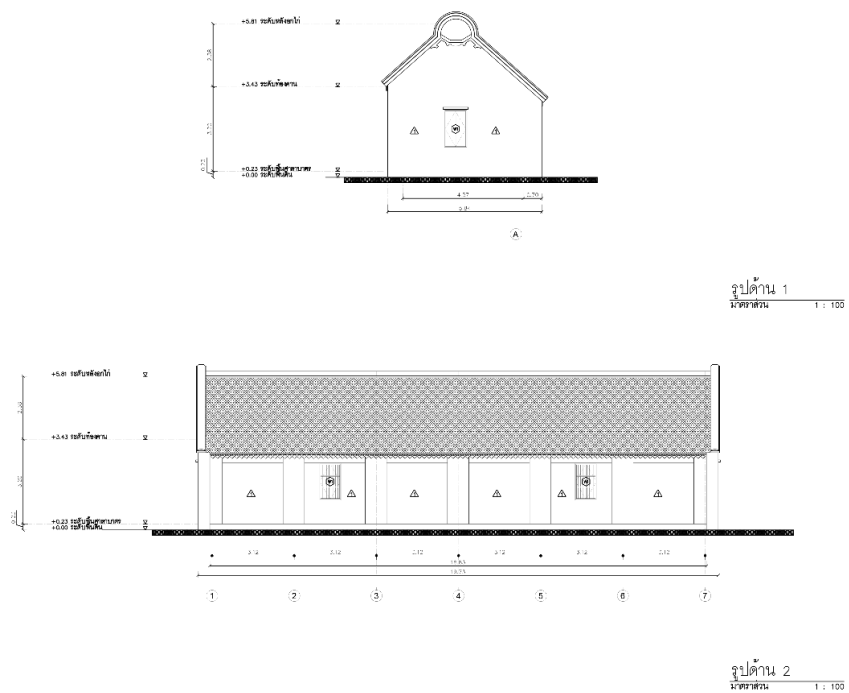
อาคารหลังนี้มีรูปทรงผสมผสานระหว่างสถาปัตยกรรมจีนกับล้านนา ภายในมีภาพจิตรกรรมฝาผนังลวดลายจีนเขียนด้วยสีฝุ่นเป็นรูปไก่อ้า ดอกบัว ดอกโบตั๋น ต้นสน และทิวทัศน์แบบจีน พื้นปูด้วยแผ่นกระเบื้องหกเหลี่ยมใหญ่ วัสดุที่ใช้มุงหลังคาคือดินขอ (กระเบื้องดินเผาอย่างบาง) มีลักษณะปลายมน (กลม) บางส่วนรับดินขอเก่าที่รื้อมาจาก “โองอิกะ” (โรงลิเกอาคารหลังนี้ เดิมตั้งอยู่เหนือศาลาจำศีล ปัจจุบันคือบริเวณที่เป็นกุฏิของพระสมุห์สุรศักดิ์ สันติกโร) การซ่อมแซมด้านโครงสร้าง การก่อกำแพง และปูพื้นศาลาได้รับความเอื้อเฟื้อจากคุณสุรชัย เลี้ยวสวัสดิพงศ์ ส่วนการฉาบได้สลาพื้นเมืองชาวแม่ร้อยเงินอำเภอดอยสะเก็ดมาช่วยฉาบปูนแบบโบราณให้ สำหรับผนังด้านตะวันตกที่เป็นกำแพงวัดด้วยนั้น ได้มีต้นโพธิ์ออกแทรกจนกำแพงแตกร้างแยกออกจากกัน ปัจจุบันได้ทำการซ่อมแซมปรับปรุงโดยการรื้อกำแพงเดิมแล้วตั้งเสาใหม่ เทยึดกับเสาประตูวัดและกำแพงส่วนที่เหลือ จากนั้นใช้อิฐโบราณที่รื้อเรียงเก็บไว้ก่อกำแพงตามแนวเดิม แล้วใช้ปูนหมักแบบโบราณผสมกับน้ำอ้อยเคี้ยว น้ำหนังต้มและน้ำข้าวเหนียวต้มฉาบ พร้อมทั้งใส่ตะแกรงรังผึ้งเป็นระยะๆ เพื่อระบายความชื้น เป็นการป้องกันภาพจิตรกรรมฝาผนังอีกทางหนึ่งด้วย อนึ่ง ไม้ซุงที่มีปลายด้านที่อยู่ปากกำแพงวัดมีการผุกร่อนหลุดออกจากกำแพงจะเปลี่ยนใหม่ก็ไม่ได้ เพราะปลายอีกด้านหนึ่งฝังอยู่ในกำแพงที่มีรูปจิตรกรรม ถ้าดึงออกภาพเหล่านั้นจะเกิดความเสียหาย คุณเผชญิ์ ชันรัต จึงเสนอให้แก้ปัญหาด้วยการทำแบบยื่นออกมาจากคานบนกำแพง แล้วเทคอนกรีตเป็นทับหลังยื่นออกมารับกับปลายซุงที่ขาดออกจากกำแพงเสร็จแล้วฉาบด้วยปูนแบบโบราณ ซึ่งเป็นการแก้ปัญหาที่แยบยลทีเดียว

ในอดีตอาคารแห่งนี้เคยเป็นโรงเรียนชั้นมูล (ช่วงปี พ.ศ.2470 – 2475) ตลอดจนเป็นศาลาอเนกประสงค์ ต่อมาปี พ.ศ.2545 กรมศิลปากร ได้เข้ามาให้ความช่วยเหลือในการบูรณะ โดยการซ่อมแซมผนังและโครงสร้างบางส่วนที่เสียหายจากการกระแทกของไม้ที่ถูกเก็บไว้นาน

ภาพที่ 6 ศาลาบาตรวัดเกตการาม

ตัวอย่างแบบแปลนสถาปัตยกรรม และภาพสามมิติ

ภาพที่ 7 แบบแปลนศาลาบาตรวัดเกตการาม

ภาพที่ 8 ภาพสามมิติของศาลาบาตรและหอรฆังวัดเกตการาม

วัดช่างฆ้อง

ประวัติและความเป็นมา

วัดช่างฆ้อง จังหวัดเชียงใหม่ เป็นวัดเก่าแก่ที่สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้ากาวิละ เมื่อ พ.ศ.1900 โดยช่างทำฆ้องที่อพยพมาจากเมืองเชียงแสน ซึ่งได้รวมตัวกันขึ้นเป็นชุมชนที่มีชื่อเสียงในการทำฆ้องและเครื่องทองเหลือง ได้ร่วมกันสร้างวัดขึ้นเพื่อเป็นศูนย์กลางชุมชนโดยเรียกนามวัดเรียกขานตามอาชีพของชาวบ้าน ในบริเวณนี้ ต่อมาภายหลังได้รับการบูรณะในสมัยพระเจ้ามโหตรประเทศ เมื่อปี พ.ศ.2391 ศาสนสถานเก่าแก่ที่น่าชมภายในวัดช่างฆ้อง ได้แก่ หอไตรโบราณ ที่มีอายุมากกว่าร้อยปี ซึ่งเป็นหอไตรแห่งเดียวในจังหวัดเชียงใหม่ที่มีเอกลักษณ์เฉพาะที่มีสถาปัตยกรรมผสมผสานระหว่างไทย จีน และพม่า

ภาพที่ 9 วัดช่างฆ้อง

งานสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมที่เกี่ยวข้อง

ภายในวัดช่างฆ้อง ประกอบด้วยอาคารและสิ่งก่อสร้างที่ทรงคุณค่าแก่การอนุรักษ์และมิจงานสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมที่เกี่ยวข้องดังนี้

1. เจดีย์วัดช่างฆ้อง

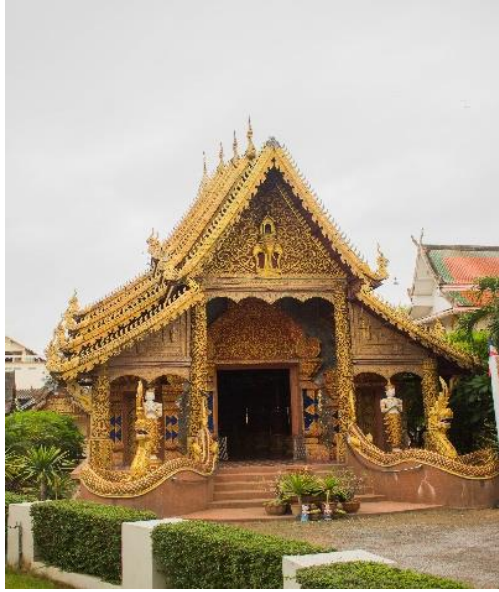
เจดีย์องค์เก่าเป็นเจดีย์ทรงปราสาท ที่สร้างขึ้นพร้อมกับการสร้างวัด ในปัจจุบันอยู่ภายนอกบริเวณวัดและองค์ที่อยู่ภายในบริเวณวัดเป็นเจดีย์ทรงกลมแบบพื้นเมือง ฐานล่างเป็นฐานเขียงเรียบ ถัดไปเป็นฐานสี่เหลี่ยมย่อเก็จ ปลายเถาเป็นเหลี่ยม องค์ระฆังกลม ส่วนยอดมีฉัตร และมุมทั้งสี่ของเจดีย์มีปูนปั้นรูปสิงห์แบบพม่า

ภาพที่ 10 พระเจดีย์วัดช่างฆ้อง

2. วิหารวัดช่างฆ้อง

วิหารเป็นทรงพื้นเมืองประยุกต์ หลังคาซ้อนชั้นหลายชั้น หน้าบันมีลวดลายรูปช้างสามเศียรอยู่ตรงกลาง มีลายเทวดาและลายพันธุ์พฤกษาปิดทอง คันทวยทำเป็นลายอ่อนโค้งแบบศิลปะภาคกลาง จากการซ่อมแซมบูรณะบริเวณบ้านลมส่วนบนจะทำขอบด้วยปูนทับบริเวณกรอบของบ้านลม ภายในวิหารมีจิตรกรรมฝีมือช่างพื้นบ้านเขียนเรื่อง พระเจ้าสิบชาติ หลังคาของวิหารเป็นหลังคาสองชั้นสี่تبแบบล้านนา

ภาพที่ 11 วิหารวัดช่างฆ้อง

3. พระอุโบสถวัดช่างฆ้อง

พระอุโบสถสร้างขึ้นพร้อมกับการสร้างวัด ปัจจุบันชำรุดและไม่ได้ใช้งาน และยังอยู่นอกเขตวัด ซึ่งเป็นอุโบสถที่มีคุณค่าแห่งหนึ่ง

ภาพที่ 12 พระอุโบสถวัดช่างฆ้อง

4. หอไตรวัดช่างฆ้อง

หอไตรวัดช่างฆ้อง สร้างเมื่อปี พ.ศ.2446 โดยศรัทธาชาวจีน มีเจ๊กบุญยืน นางบัวคำ ไชยวงศ์ ญาติ เป็นประธานตัวอาคารสร้างตามแบบสถาปัตยกรรมจีน โครงสร้างก่ออิฐฉาบปูนสองชั้น อาคารหอไตรหลังนี้มีส่วนประดับตกแต่งอาคารโดยเฉพาะอย่างยิ่งลวดลายปูนปั้นประดับกระจกแก้วจีน ประดับส่วนต่างๆ ของอาคาร ได้แก่ บริเวณผนัง หัวเสา หน้าจั่ว สันหลังคาซุ้มประตู เป็นตัวอย่างงานตกแต่งที่มีลักษณะเฉพาะตัว กล่าวคือมีการใช้เทคนิคการผูกลายแบบล้านนา และผสมผสานลวดลายแบบพม่า

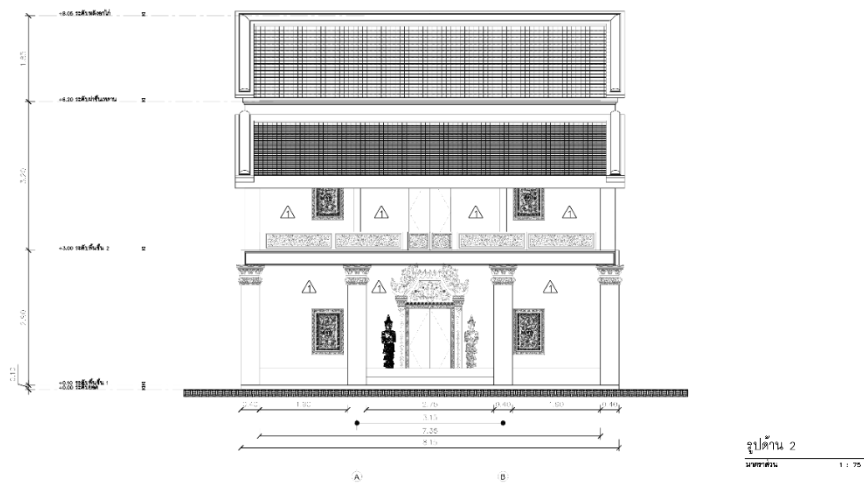
รูปแบบอาคารเป็นก่ออิฐฉาบปูน 2 ชั้น หลังคาทรงจั่วประกอบด้วยลวดลายหน้าบันหมุนวน ล้อมลายใบเทศ สันหลังคาครอบขนาดใหญ่ ซึ่งเป็นลักษณะแบบจีน ลักษณะเสาภายใน เป็นปูนปั้นหัวเสาแบบบัวหางายประกอบด้วยกระจกสี ซุ้มปูนปั้นด้านหน้าประดับด้วยลวดลายใบเทศ ชั้นบนหอไตรเป็นระเบียงไม้ มีลวดลายและบัวประดับบริเวณหน้าต่าง มีลักษณะเป็นศิลปะผสมผสานระหว่างพม่าและจีน ซึ่งจากการสันนิษฐานพบว่า ช่างที่ออกแบบลวดลายเป็นช่างพื้นเมือง ส่วนช่างที่ทำส่วนประดับกระจกสีและแปะทองคำเป็นช่างชาวจีน จิตรกรรมบนฝาผนังเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับปัญญาชาดก โครงสร้างเป็นแบบผนังรับน้ำหนักที่ชั้นล่างและชั้นบน ส่วนหลังคาเป็นหลังคาจั่ว โครงสร้างไม้ มุงด้วยกระเบื้องดินขอ ตัวอาคารหอไตรมีการปรับปรุงหลังคาโดยการมุงดินขอใหม่ มีการฉาบปูนใหม่ในส่วนที่เสียหายคือ เสาและผนังชั้น 1 มีการปั้นรูปแกะสลักตามแบบลวดลายพม่า มีการซ่อมแซมส่วนแกะสลักตกแต่งด้วยการ ลองลายเดิมที่เสียหาย แกะลงบนวัสดุใหม่ คือ ไม้และปูน ทำใหม่ขึ้นมาแทนชิ้นเดิมที่เสียหาย ลวดลายต่างๆ ยังคงแบบเดิมไม่ได้วาดเขียนลงไปใหม่ จึงเห็นบางส่วนของภาพเลื่อนกลางและขาดหายไปจากรอยแตกของปูน แต่ใช้เทคนิคในการตกแต่งด้วยกระจกแก้วจีน และทาสีแดงด้วยชาด (รัก+หาง) พร้อมทั้งปิดทองคำเปลวแบบล้านนา ฝีมือช่างชาวจีนและล้านนาผสมกัน และยังมีไม้แกะสลัก ฉลุลายบริเวณราวระเบียง เhingชาย และประตูหน้าต่าง ผนังมีภาพจิตรกรรมเก่าเขียนด้วยสีฝุ่น เป็นภาพที่เกี่ยวกับปัญญาชาดก

การเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังด้วยเทคนิคสีฝุ่นบริเวณผนังระเบียงชั้นสอง เป็นภาพเขียนสีเรื่องราวเกี่ยวกับ ปัญญาชาดก เรื่องเจ้าสุวัตรกับนางบัวคำ ซึ่งเป็นนิทานที่กล่าวถึงการบำเพ็ญเพียรของพระพุทธเจ้า ในครั้งยังเป็นพระโพธิสัตว์ ซึ่งตอนนี้ได้จุดขึ้นมาเกิดเป็นเจ้าสุวัตรต้องบำเพ็ญเพียรและต้องทนทุกข์ต่อการพลัดพราก ปัจจุบันภาพเขียนดังกล่าวลบเลือนไปบ้างบางส่วนแต่ยังคงเห็นหลักฐานอยู่ชัดเจน ภาพเขียนดังกล่าวสันนิษฐานว่าน่าจะเขียนขึ้นพร้อมกับการสร้างอาคาร มีอายุราว 104 ปี โดยสันนิษฐานว่า ช่างฝีมือน่าจะเป็นช่างพื้นเมือง ตัวภาพมีลักษณะพิเศษในเรื่องของการใช้โครงสร้างฟ้า-เทา และลายเส้นที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว ที่มีอิทธิพลรูปแบบจิตรกรรมแบบรัตนโกสินทร์ ซึ่งถือเป็นหลักฐานของภาพเขียนที่แสดงถึงพัฒนาการของงานจิตรกรรมฝาผนังล้านนายุคเปลี่ยนแปลงการปกครองที่สำคัญชิ้นหนึ่ง

ภาพที่ 13 หอไตรวัดช่างฆ้อง

ตัวอย่างแบบแปลนสถาปัตยกรรม และภาพสามมิติ

ภาพที่ 14 แบบแปลนหอไตรวัดช่างฆ้อง

ภาพที่ 15 ภาพสามมิติของวัดช่างฆ้อง

วัดปราสาท

ประวัติและความเป็นมา

วัดปราสาทตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของประตูสวนดอก โดยตั้งอยู่ทางด้านทิศเหนือของวัดพระสิงห์วรมหาวิหาร โดยมีถนนอินทวโรรสเป็นตัวแบ่งเขต ทิศตะวันออกจรดกับบริเวณของวัดผาบ่อง ทิศตะวันตกและทิศใต้จรดกับที่ดินของประชาชน วัดปราสาทเป็นวัดเก่าแก่ที่มีการก่อสร้างอยู่ภายในกำแพงเมืองเชียงใหม่ ชื่อของวัดปราสาทคงสืบเนื่องมาจากลักษณะของงานสถาปัตยกรรมภายในวัดคือ ตัวโคงปราสาทที่เป็นสิ่งสำคัญของวัด ภาษาพื้นเมืองอาจเรียกว่า “ผาสาท” ซึ่งหมายถึง เรือนยอดเป็นชั้นๆ สำหรับเป็นที่ประทับของพระเจ้าแผ่นดิน หรือเป็นที่ประดิษฐานสิ่งศักดิ์สิทธิ์

ตามหลักฐานที่ปรากฏในหลักศิลาจารึกของวัดตะโปธารามได้จารึกไว้ว่า วัดปราสาทมีมาตั้งแต่ครั้งที่อาณาจักรล้านนาเจริญรุ่งเรืองเมื่อปี พ.ศ.2035 ในสมัยที่พระยาอดิเชยราชยนั้นครองเมืองเชียงใหม่ ด้วยเหตุที่วัดนี้ตั้งอยู่ในเขตที่ประทับของเจ้านายและฝ่ายขุนนางทำให้ได้รับการทำนุบำรุงสืบต่อกันมา แม้กระทั่งในสมัยที่เชียงใหม่ตกอยู่ภายใต้การปกครองของพม่านั้น พระยาหลวงแสนคำยังหล่อพระเจ้าหมื่นทอง พระพุทธรูปสัมฤทธิ์ปางมารวิชัยถวายไว้ที่วัดปราสาทในปี พ.ศ.2133 และได้จารึกข้อความไว้ที่ฐานพระองค์นี้ด้วย

พื้นที่ภายในของวัดเป็นผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีประตูทางเข้าวัดทั้ง 4 ด้าน มีการกำหนดขอบเขตวัดด้วยกำแพงวัด ปัจจุบันไม่มีการแบ่งเขตพุทธาวาสและสังฆาวาสอย่างชัดเจน แนวแกนหลักของสถาปัตยกรรมหลักอยู่ในแนวแกนตะวันออก-ตะวันตก โดยทางหน้าวัดทิศตะวันออกมีอุโบสถเชื่อมต่อกับเจดีย์ทรงสี่เหลี่ยม เรียงต่อกับวิหาร ต่อท้ายด้วยปราสาท และตำแหน่งของกุฏิสงฆ์จะเรียงอยู่ทางด้านข้างก่อนมาทางด้านท้ายของวิหาร

ภาพที่ 16 วัดปราสาท

งานสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมที่เกี่ยวข้อง

ภายในวัดปราสาท ประกอบด้วยอาคารและสิ่งก่อสร้างที่ทรงคุณค่าแก่การอนุรักษ์และมิจานสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมที่เกี่ยวข้องเนื่องดังนี้

1. วิหารวัดปราสาท

วิหารหลังนี้สันนิษฐานว่าน่าจะสร้างขึ้นในระหว่างช่วงสมัยเจ้าหลวงธรรมลังกาและเจ้าหลวงคำฝั้น ซึ่งเป็นช่วงเวลาเริ่มต้นฟื้นฟูเมืองเชียงใหม่ โดยมีหลักฐานชิ้นสำคัญ เป็นจารึกที่พบบริเวณฝาผนังด้านทิศใต้ระบุปีที่สร้างวิหารหลังนี้ในปี พ.ศ. 2366 รูปทรงของอาคารสามารถเทียบเคียงได้กับวิหารในเชียงใหม่ที่สร้างในช่วงระยะเวลาเดียวกัน ซึ่งอาจมีความเกี่ยวเนื่องกันของสายสกุลช่างเชียงใหม่ในช่วงเวลาดังกล่าว

ลักษณะทางสถาปัตยกรรมวิหารของวัดปราสาทเป็นวิหารเครื่องก่ออิฐผสมกับเครื่องไม้ทรงปิดทับขนาดใหญ่ มีผังพื้นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีขนาดกว้าง 3 ห้อง ยาว 6 ห้อง มีการยกเก็จด้านหน้า 2 ช่วง ด้านหลัง 1 ช่วง ตามลักษณะเฉพาะของวิหารชดชั้นของล้านนา หลังคาของวิหารเป็นทรงจั่วซ้อนชั้น 2 ตับ และลดชั้นด้านหน้า 3 ชด ด้านหลัง 2 ชด มีโครงสร้างแบบมั่วต่างใหม่ เดิมมุงกระเบื้องด้วยดินขอพื้นเมือง ได้รับการบูรณะหลังคาเมื่อปี พ.ศ. 2527 – 2528 คือ เปลี่ยนเป็นกระเบื้องดินเผาหางตัดเคลือบสีน้ำตาล วิหารหันหน้าออกทางด้านทิศตะวันออกที่มีลักษณะพิเศษคือมีการสร้างปราสาทเชื่อมต่อท้ายวิหาร อันเป็นลักษณะวิหารแบบหนึ่งของล้านนา หน้าบันไม้แกะสลัก เพิ่มความงดงามด้วยปูนปั้นประดับกระจกและปิดทอง บางลายได้แบบมาจากเครื่องหมายมงคลของเงิน

ภาพที่ 17 วิหารวัดปราสาท

ฝาผนังด้านทิศเหนือ มีการทำลวดลายเป็นภาพพุทธประวัติตอนตัดพระเกศา นางสุชาดาถวาย ข้าวมธุปายาส ตอนมารวิชัยมีพระแม่ธรณีมาบิณฑมยผม พระพุทธองค์เสด็จลีลาในซุ้มปราสาท พระพุทธองค์ประทับยืนในเจดีย์ พระพุทธองค์ในปางสมาธิเหนือรัตนบัลลังก์ พระเจดีย์เกศแก้วจุฬามณี และพระพุทธรูปเทคนาเทวดาและผู้คน เรื่องราวที่ปรากฏสามารถเรียงเรื่องราวจากฝาผนังด้านล่างทางทิศ ตะวันออกวนขึ้นสู่ด้านบน

ฝาผนังด้านทิศตะวันตก มีการทำลวดลายเป็นอดีตพุทธประทับนั่งเหนือโพธิบัลลังก์ บนพื้นผนังสีแดงสลักด้วยภาพที่วางบาตรบนขาตั้งยาวแฉวงละ 10 องค์ จำนวน 3 แฉวง การประดับเช่นนี้มีทั้ง ทางซ้ายและขวาของซุ้มโขง และยังมีภาพอดีตพุทธประทับยืนเหนือแฉวงอดีตพุทธประทับนั่ง ซึ่งปัจจุบันกลาง เลื่อนจนแทบจะมองไม่เห็น

ฝาผนังด้านทิศใต้ มีการทำลวดลายเป็นการเทศนาของพระตามศาลาต่างๆ และเสด็จ ปรีนิพพาน

2. ซุ้มประตูโขง

ลักษณะพิเศษของวิหารหลังนี้อยู่ที่มีการสร้างโขงประตูทางด้านท้ายวิหารติดกับฐานชุกชีที่มีการแบ่งออกเป็น 2 ส่วน โดยเว้นช่องตรงกลางเพื่อเป็นทางเดินเข้าไปในห้องปราสาทด้านหลังได้โดยสร้างเป็นซุ้มโค้งสองชั้น ซุ้มโค้งชั้นล่างทำในลักษณะคล้ายกระบุงยอดแหลม ปลายซุ้มโค้งชั้นล่างเป็นรูปหงส์ยืนหันหน้ามองเข้าไปภายในกรอบซุ้ม ในตัวกรอบโค้งมีการนำฝาชามเบญจรงค์มาตกแต่งเป็นใจกลางของดอกไม้ โดยปั้นปูนเป็นกลีบดอกไม้ล้อมรอบจำนวนทั้งสิ้น 3 ฝา ซุ้มโค้งชั้นบนทำเป็นรูปลำตัวมังกร 2 ตัวที่ยกหางขึ้นเกี่ยวระหวัดกันขึ้นไปเป็นยอดซุ้ม และในส่วนช่องว่างที่หางนาศเกี่ยวกันนั้นจะตกแต่งด้วยฝาชามเบญจรงค์ ปลายซุ้มด้านบนนี้เป็นรูปเศียรนาศที่ตัดเป็นรูปวงกลมและปูนปั้นเป็นกลีบโดยรอบลักษณะคล้ายดอกไม้หรือเป็นสัญลักษณ์แทนดวงอาทิตย์ โดยรอบดวงอาทิตย์นี้มีการปั้นปูนเป็นรูปตัวมอมคลานไล่กัน 6 ตัว ได้กรอบซุ้มเป็นคานไม้ที่มีการพอกปูนปั้นไว้แล้วปั้นรูปสัตว์ เช่น สิงห์อยู่ภายในกรอบช่องกระจก 7 กรอบ

ภาพที่ 18 ชุ่มประตู่ของวัดปราสาท

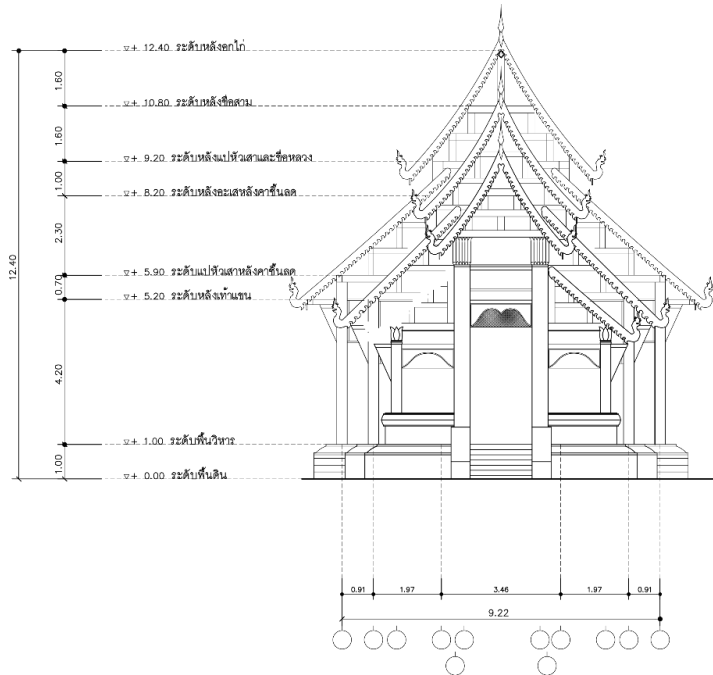
3. ปราสาทท้ายวิหารวัดปราสาท

ปราสาทท้ายวิหารวัดปราสาทเป็นลักษณะเฉพาะของล้านนา ถือเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปสำคัญของวัด คนที่มาสักการะจะทำพิธีในวิหารที่มีส่วนเชื่อมต่อกับด้านหน้าของปราสาท ไม่ต้องเข้ามาถึงที่สถานไว้พระพุทธรูป

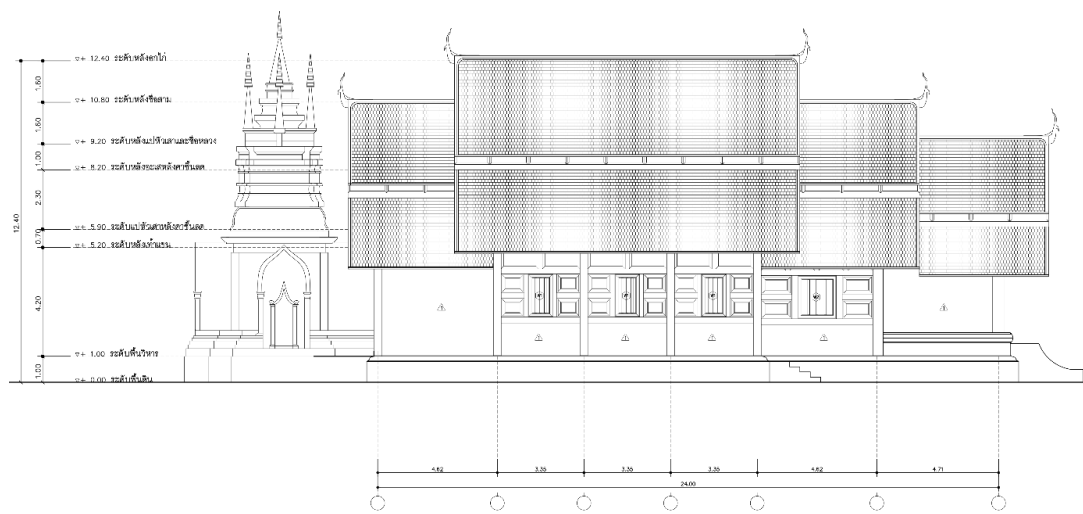
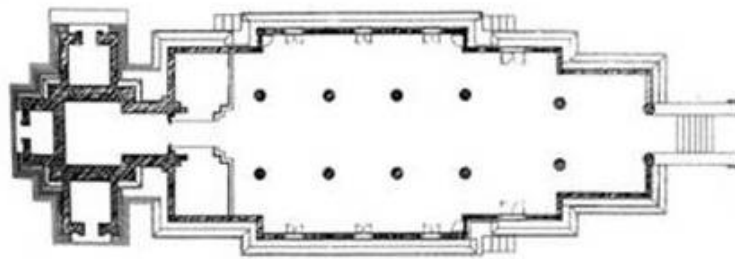

ภาพที่ 19 ปราสาทท้ายวิหารวัดปราสาท

ตัวอย่างแบบแปลนสถาปัตยกรรม

รูปด้าน ก
มาตราส่วน 1 : 100

รูปด้าน ข
มาตราส่วน 1 : 100

ภาพที่ 20 แบบแปลนวิหารวัดปราสาท

วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร

ประวัติและความเป็นมา

วัดพระสิงห์เป็นวัดที่สำคัญแห่งหนึ่ง ตั้งอยู่ภายในกำแพงเมืองเชียงใหม่ พญาผายู กษัตริย์ราชวงศ์มังรายโปรดเกล้าฯ ให้สร้างเมื่อปี พ.ศ.1887 เพื่อประดิษฐาน “กู” หรือเจดีย์บรรจุพระอัฐธาตุของพญาคำฟูผู้เป็นพระราชบิดา ซึ่งเป็นธรรมเนียมที่บูรพกษัตริย์เคยทรงปฏิบัติสืบต่อกันมา เดิมวัดนี้เรียกกันว่า “วัดพระเชียง” แต่เนื่องจากตั้งอยู่หน้าตลาดกลางเวียง (กาดลี้) ชาวบ้านจึงเรียกกันว่า “วัดลี้เชียงพระ” แปลว่า วัดตลาดเมือง ต่อมาได้อัญเชิญพระพุทธรูปศิหิงค์มาประดิษฐาน จึงนำชื่อพระพุทธรูปสำคัญองค์นี้มาตั้งเป็นชื่อวัด และค่อยกลายมาเป็นชื่อ “วัดพระสิงห์” จนถึงปัจจุบัน

เจ้านายเมืองเชียงใหม่ทุกพระองค์ ได้ให้ความสำคัญและให้การทำนุบำรุงวัดแห่งนี้เรื่อยมา แม้ในสมัยที่พม่าครองเมืองเชียงใหม่กว่าสองร้อยปี เจ้านายพม่าก็ยังบำรุงรักษาวัดพระสิงห์อย่างดี การซ่อมแซมอาคารต่างๆ จึงมีเรื่อยมา การซ่อมใหญ่สองครั้งสุดท้ายเกิดขึ้นเมื่อ พ.ศ.2406 สมัยพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงศ์ และอีกครั้งสมัยเจ้าแก้วนารัฐ เจ้าผู้ครองเมืองเชียงใหม่องค์สุดท้าย ในปี พ.ศ.2467-2469 โดยมีครูบาศรีวิชัยเป็นองค์ประธาน

ภาพที่ 21 วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร

งานสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมที่เกี่ยวข้อง

ภายในวัดพระสิงห์วรมหาวิหาร ประกอบด้วยอาคารและสิ่งก่อสร้างที่ทรงคุณค่าแก่การอนุรักษ์ และมีงานสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมที่เกี่ยวข้องดังนี้

1. วิหารวัดพระสิงห์วรมหาวิหาร

วิหารหลังนี้เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปสี่ทิวัก มีผลงานภาพจิตรกรรมฝาผนัง คงวาดในคราวบูรณะใหญ่ปี พ.ศ.2406 ภาพเขียนอยู่รอบฝาผนังภายในวิหารลายคำ ด้านซ้ายของพระประธานเขียนเรื่องสังข์ทอง ซึ่งพบที่นี้เพียงที่เดียว ส่วนด้านขวาของพระประธานเขียนเรื่อง สุวรรณหงส์ นอกจากนี้ยังมีการสอดแทรกวิถีชีวิตของชาวล้านนาในยุคสมัยนั้นไว้ด้วย วิหารลายคำเป็นวิหารขนาดเล็ก สกulptช่างเชียงใหม่ยุคหลัง มีอายุอยู่ในราวครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 25 ลักษณะเด่นของวิหารคือมีการสร้างมณฑปปราสาทเชื่อมต่อกับส่วนท้ายของวิหาร ซึ่งพบคล้ายกันอีกหลายแห่งในเชียงใหม่ ลักษณะของหลังคาด้านหน้าซ้อนกัน 3 ชั้น ด้านหลัง 2 ชั้น ฐานยกเก็จด้านหน้ายื่นออกมาจับกับส่วนหน้าอย่างลงตัว หางหงส์วิหารลายคำ ทำให้ดูคล้ายกับรูปช่อฟ้าปากนกผสมกับหางหงส์รูปหัวนาคซึ่งให้ความรู้สึกที่กำลังเคลื่อนไหวอยู่ในอากาศอย่างสง่างาม หน้าบันและโถงคิ้วของวิหารลายคำ ลวดลายหน้าบันเป็นลายลงรักปิดทอง ช่องสี่เหลี่ยมที่หน้าบันเป็นผลมาจากโครงสร้างของหน้าจั่ว ซึ่งจะพบลักษณะเช่นนี้ในวิหารพื้นเมืองของล้านนาหลายหลัง ส่วนโถงคิ้วเป็นไม้แกะสลักฉลุโปร่ง ทำให้ดูเบา ลดความหนาและแข็งกระด้างของพื้นที่หน้าบันได้เป็นอย่างดี หน้าบันปีกนกด้านหน้าของวิหารลายคำก็ประดับด้วยโถงคิ้วไม้แกะสลัก มีค้ำยันหรือคันทวยรูปสามเหลี่ยมรับชายคาอีกทอดหนึ่ง ที่น่าสังเกตอีกอย่างหนึ่งคือวิหารล้านนาแบบนี้จะเปิดให้เห็นโครงสร้างที่เรียกว่า “แป” ยื่นมารับหลังคา โผล่หัวแปให้เห็นได้ล่ำอย่างชัดเจน

ภาพที่ 22 วิหารลายคำ วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร

ภาพที่ 23 ภายในวิหารลายคำ วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร

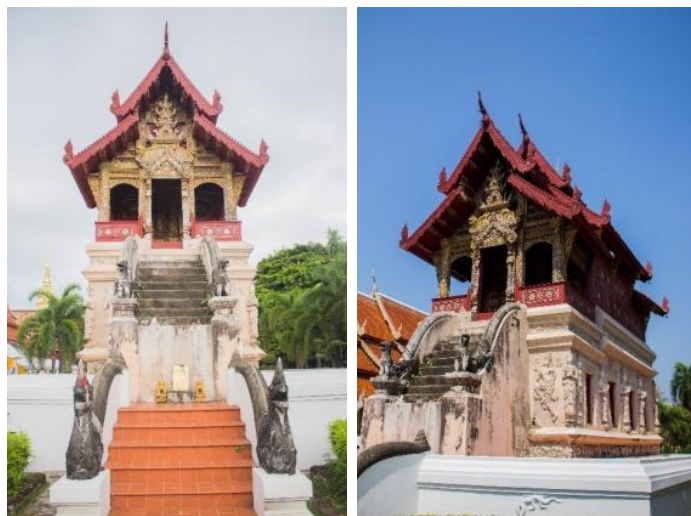

ภาพที่ 24 ภาพวาดจิตรกรรมฝาผนังในวิหารลายคำ วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร

2. หอไตรวัดพระสิงห์วรมหาวิหาร

หอไตรหรือหอธรรม เป็นอาคารที่สร้างขึ้นโดยมีจุดประสงค์เพื่อจัดเก็บรักษาพระไตรปิฎกหรือคัมภีร์ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา หอไตรวัดพระสิงห์หลังนี้สร้างขึ้นในราวต้นพุทธศตวรรษที่ 25 แผนผังของหอไตรเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าวางตัวอยู่ในแนวทิศตะวันตก - ตะวันออก ตั้งอยู่บนฐานประทักษิณสูงโดยรอบลานประทักษิณก่อเป็นกำแพงแก้วเตี้ยๆ กึ่งกลางด้านหน้าและด้านหลังของลานประทักษิณมีบันไดทางขึ้น โดยราวบันไดด้านหน้าเป็นรูปมกรคายนาค ส่วนราวบันไดด้านหลังเป็นลำตัวและหางม้วนรูปตัวเหงา หลังคาลดชั้น 2 ชั้น 2 ตับ ระหว่างช่องหน้าต่างมีลายปูนปั้นเป็นรูปเทวดายืน ด้านบนและด้านล่างมีลายปูนปั้นเป็นรูปสัตว์หิมพานต์ ส่วนบนเป็นไม้ มีลายสลักไม้ ลายเขียน และปิดกระจก

หอไตรเป็นหอสูงสองชั้น ชั้นล่างก่ออิฐฉาบปูน ฐานหอไตรชั้นล่างประกอบด้วยหน้ากระดานรับฐานปัทม ท้องไม้ของฐานประดับด้วยลายปูนปั้นรูปสัตว์ในกรอบคดโค้ง ผนังด้านข้างเจาะช่องหน้าต่างด้านละ 4 บาน ที่ว่างระหว่างหน้าต่างประดับประติมากรรมรูปเทวดาปูนปั้น เหนือแถวเทวดามีชั้นบัวคว่ำบัวหงาย ระหว่างชั้นประดับด้วยแถวรูปสัตว์ในกรอบคดโค้งเช่นเดียวกับแถวสัตว์ด้านล่าง แถวสัตว์ในกรอบคดโค้งเฉพาะส่วนมุขด้านหน้าทำลดระดับลงตามการลดระดับของมุขผนังหอไตร ด้านหน้ามีบันไดทางขึ้นหอไตรชั้นบนมีมกรคายนาคเป็นราวบันได ผนังด้านหลังเจาะเป็นช่องประตูทางเข้าหอไตรชั้นล่าง หอไตรชั้นบนสร้างด้วยไม้ ประดับตกแต่งด้วยไม้แกะสลักและปูนน้ำมันประดับกระจกลงรักปิดทองแทบทุกส่วน มีผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าเช่นเดียวกับผังชั้นล่าง แต่มุขโถงด้านหน้าลดระดับลงเล็กน้อย ผนังด้านข้างเป็นฝาไม้เข้าลิ้นปิดทึบจนถึงแป้นประดับลวดลายปูนปั้นลงรักปิดทอง ผนังด้านหน้าเจาะเป็นช่องประตูจนเต็มพื้นที่ระหว่างเสาคู่กลาง พื้นทีนอกนั้นเป็นฝาไม้เข้าลิ้น ผนังด้านหลังเป็นฝาไม้เข้าลิ้นปิดทึบตลอดชื่อ รวมทั้งหน้าแทนด้วยหลังคาหอไตรทำชั้นลดลงทั้งด้านหน้าและด้านหลังด้านละ 1 ชั้น และลดระดับปีกนกด้านข้างด้านละ 1 ตับ บริเวณคอสองมีแผงไม้เข้าลิ้นปิดทึบทั้งหมด หน้าจั่วประดับด้วยป้านลมที่ปิดครอบทับหัวแปตลอดแนวสันหลังคาประดับด้วยรูปหงส์ดินเผาเคลือบสีเขียวมะกอก รูปหงส์ดินเผาบนสันหลังคารายละเอียดบริเวณหน้าบันและซุ้มเหนือประตูหอไตรวัดพระสิงห์ มีลักษณะแบบที่เรียกว่า “ซุ้มโขง” ลวดลายประดับมีมากมายเต็มทุกพื้นที่

ภาพที่ 25 หอไตรวัดพระสิงห์วรมหาวิหาร

ภาพที่ 26 จิตรกรรมปูนปั้น หอไตรวัดพระสิงห์วรมหาวิหาร

3. อุโบสถวัดพระสิงห์วรมหาวิหาร

พระเจ้ากาวิละ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่คนแรกหลังเป็นอิสระจากการเป็นเมืองขึ้นของพม่าได้โปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระอุโบสถหลังนี้ในปี พ.ศ.2338 แผนผังของอุโบสถมีมุขยื่นออกมาทั้งด้านหน้าและด้านหลัง หน้าบันได้รับการตกแต่งประดับประดาอย่างงดงามยิ่ง มีทั้งการจำหลักไม้ ประดับกระจก และปูนปั้นติดบนเนื้อไม้

อุโบสถวัดพระสิงห์มีหลังคาซ้อนกัน 3 ชั้น มีช่อฟ้าค่อนข้างตั้งตรง เครื่องลายองทำเป็นแผ่นเรียบโค้งหยักส่วนล่าง ไม่มีใบระกา ส่วนหางหงส์ก็เป็นเพียงตัวนก ชุ่มประตูด้านหน้าและด้านหลังของอุโบสถวัดพระสิงห์ จะเห็นการแกะสลักไม้เป็นลวดลายที่สืบทอดมาจากลายที่วัดเจ็ดยอด และมีร่องรอยว่ามีการตกแต่งด้วยการปิดทอง ประดับกระจกอาคารทางศาสนาที่ก่อสร้างด้วยปูนภายหลังมักใช้วิธีปั้นปูนน้ำมันประดับแทน ทำให้ได้ลวดลายที่ละเอียดคล้ายกัน บริเวณหน้าบันปีกนกและโค้งคิ้วปีกนกของอุโบสถวัดพระสิงห์ ไม้ทุกชิ้นแกะสลักลวดลายทั้งหมด ไม่เว้นแม้กระทั่งตัวแปที่เห็นอยู่มุมด้านขวา ส่วนหยักโค้งของตัวลายองโค้งลงมาปิดส่วนหัวแปอย่างตั้งใจ คันทวยรูปสามเหลี่ยม ลายนาคปะกอบกับลายพันธุ์พฤกษาของอุโบสถวัดพระสิงห์ก็แกะสลักได้อย่างงดงามมีชีวิตชีวา รับกับลวดลายส่วนต่างๆ ที่เห็นอย่างมากมาย

ภาพที่ 27 อุโบสถวัดพระสิงห์วรมหาวิหาร

วัดแสนฝาง

ประวัติและความเป็นมา

วัดแสนฝางสร้างขึ้นในสมัยพระยาแสนภูเมื่อขึ้นครองราชย์ครั้งที่ 2 ในราวปี พ.ศ.2119 พระองค์ทรงบริจาคเงินส่วนพระองค์เพื่อสร้างวัดแสนฝางขึ้น โดยในยุคแรกเรียกชื่อวัดว่า “วัดแสนฝง” คล้ายมีนัยยะว่าพระองค์ได้สละสมบัติฝากฝังไว้เพื่อศาสนา ในอดีตวัดแสนฝางเป็นวัดที่เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ และพระบรมวงศานุวงศ์นิยมเสด็จมาปฏิบัติธรรมรักษาศีลกันอยู่เสมอ จึงได้รับการอุปถัมภ์จากราชวงศ์เป็นอย่างดีตลอดมา โดยศิลปะในการสร้างพระวิหารและเจดีย์ในยุคแรกได้รับอิทธิพลจากศิลปะแบบพม่า ภายหลังการปรับปรุงพระเจดีย์โดยพระครูบาโสมโณเถระ โดยตั้งใจให้มีลักษณะคล้ายพระมหาเจดีย์ชเวดากอง ของพม่า ส่วนพระวิหารแต่เดิมเคยเป็นพระตำหนักของพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์ พระเจ้าอินทวิชยานนท์ เจ้าผู้ครองเมืองเชียงใหม่องค์ที่ 7 ได้โปรดให้ปรับปรุงพระตำหนักนี้ และถวายแก่วัดเพื่อสร้างวิหาร ในปี พ.ศ.2420

ภาพที่ 29 วัดแสนฝาง

งานสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมที่เกี่ยวข้อง

ภายในวัดแสนฝาง ประกอบด้วยอาคารและสิ่งก่อสร้างที่ทรงคุณค่าแก่การอนุรักษ์และมิจงานสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมที่เกี่ยวข้องเนื่องดังนี้

1. วิหารวัดแสนฝาง

เป็นสถาปัตยกรรมแบบล้านนา หน้าบันวิหารวัดแสนฝาง ทำเป็นรูปสัตว์เป็นคู่ๆ ลงรักปิดทองประดับกระจก พระเจ้าอินทวิชยานนท์ และเจ้าทิพเกษมราชเทวี โปรดให้หรือพระตำหนักที่ประทับของพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์มาปรับปรุง และสร้างเป็นวิหารถวายวัด เมื่อ พ.ศ.2420 ตามที่ได้กล่าวไว้ข้างต้น ลวดลายที่หน้าบันปีกนกวิหารวัดแสนฝาง เป็นลายเครือเถา นกคาบ ฟุ่มข้าวบิณฑ์ ได้โค้งคิ้วทำรูปวานร 1 คู่ ส่วนลวดลายตามเสาเป็นปูนปั้น หน้าบันด้านข้างหรือหน้าบันปีกนก ทำเป็นรูปหน้าต่างหลอก แกะสลักรูปเทวดาถือพระขรรค์ประทับบนแท่น ลักษณะคล้ายกับศิลปะภาคกลาง

ภาพที่ 30 วิหารวัดแสนฝาง

2. เจดีย์วัดแสนฝาง

เป็นเจดีย์แบบพม่า น่าจะมีได้รับต้นแบบมาจากเจดีย์ชเวดากอง พระธาตุศักดิ์สิทธิ์ของชาวพม่าและชาวมอญ รูปแบบของเจดีย์เป็นทรงระฆังไม่มีบัลลังก์ ฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีความกว้างด้านละ 18.7 เมตร สูง 49 เมตร และมีอายุประมาณ 679 ปี

ภาพที่ 31 เจดีย์วัดแสนฝาง

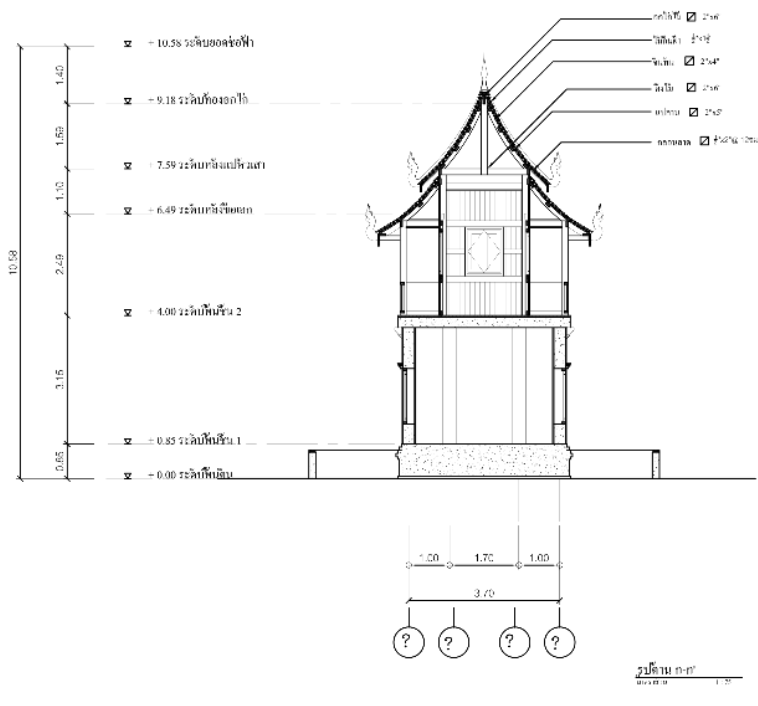
3. หอไตรหลังเก่า วัดแสนฝาง

หอไตรหลังเก่าสร้างเมื่อปี พ.ศ.2412 ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของพระเจดีย์ เป็นอาคารครึ่งตึกครึ่งไม้ ชั้นล่างก่ออิฐถือปูน ชั้นบนทำด้วยไม้ รูปแบบสถาปัตยกรรมล้านนา ระเบียงและเสาเป็นไม้ฉลุงดงามมาก หน้าบันเป็นไม้แกะสลักประดับกระจกสี

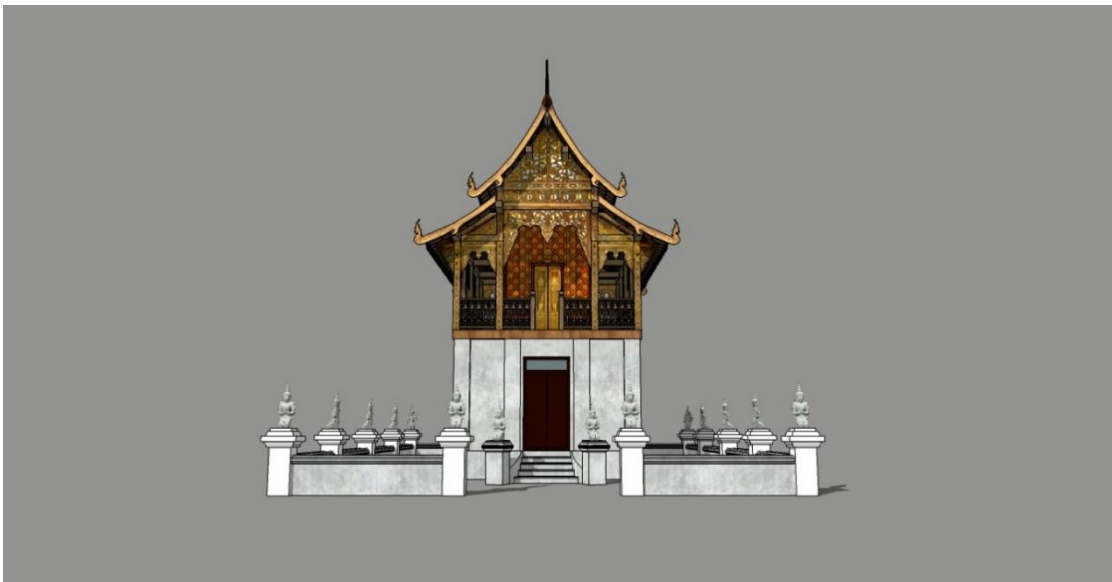

ภาพที่ 32 หอไตรวัดแสนฝาง

ตัวอย่างแบบแปลนสถาปัตยกรรม และภาพสามมิติ

ภาพที่ 33 แบบแปลนหอไตร วัดแสนฟาง

ภาพที่ 34 ภาพสามมิติหอไตร วัดแสนฟาง

แนวทางการอนุรักษ์อาคารและโบราณสถานที่มีคุณค่า และภูมิปัญญาด้านการช่างที่เกี่ยวข้อง รวมถึงย่านและชุมชนอนุรักษ์

แนวทางในการอนุรักษ์สถาปัตยกรรม

แนวทางการอนุรักษ์อาคารที่มีคุณค่าควรคำนึงถึงประเด็นสำคัญตามหลักสากลว่าการอนุรักษ์สถาปัตยกรรม ดังนี้

1. ความสำคัญของอาคาร การอนุรักษ์อาคารที่มีคุณค่าควรมีการศึกษาถึงความสำคัญของอาคารเป็นเบื้องต้น ว่ามีความเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์หรือเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ในแง่ใดแห่งหนึ่ง ซึ่งสมควรแก่การอนุรักษ์ โดยมีการประเมินคุณค่าเพื่อให้ทราบถึงระดับของความสำคัญของอาคาร เพื่อนำไปสู่การวางแผนระยะเวลา หรือความเร่งด่วนในการอนุรักษ์ต่อไป

2. อาคารอนุรักษ์กับบริบทของพื้นที่ อาคารที่มีคุณค่าล้วนเกี่ยวข้องกับที่ตั้งและบริบทของสภาพแวดล้อมที่อาคารตั้งอยู่ ดังนั้น การคงไว้ซึ่งที่ตั้งเดิมและการคำนึงถึงสภาพแวดล้อม การจัดภูมิทัศน์ การควบคุมอาคารโดยรอบเป็นสิ่งที่จะต้องคำนึงลำดับต้นๆ ของการอนุรักษ์

3. การคงไว้ซึ่งลักษณะแบบแผนดั้งเดิมของอาคารและองค์ประกอบของงานสถาปัตยกรรม ถือเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ การปรับเปลี่ยน เปลี่ยนแปลงรูปแบบอาคารถือเป็นสิ่งที่ไม่ควรปฏิบัติตามการอนุรักษ์ รวมไปถึงองค์ประกอบการตกแต่ง ลวดลายประดับอาคารต่างๆ สมควรได้รับการอนุรักษ์และรักษาไว้เพื่อเป็นหลักฐานที่สมบูรณ์ของอาคารโดยรวม

4. การใช้งานอาคารอนุรักษ์ แนวคิดการอนุรักษ์ในปัจจุบันไม่ได้มีแนวคิดเพียงแค่การเก็บอาคารเก่าไว้เท่านั้น แต่การใช้งานที่เหมาะสมกับบริบทสมัยใหม่ เนื่องจากเป็นวิธีการหนึ่งที่จะทำให้อาคารมีการใช้งานได้อย่างต่อเนื่อง ซึ่งเป็นผลดีต่อการรักษาอาคารไม่ให้เกิดการชำรุดเสียหายจากการทิ้งร้างหรือเก็บรักษา อย่างไรก็ตาม การใช้งานที่มีการปรับเปลี่ยนอาคารควรคำนึงถึงความเหมาะสม อันจะเกิดกับรูปทรงโดยรวมของอาคารและบริบทโดยรอบ

กระบวนการในการอนุรักษ์สถาปัตยกรรม

จากการศึกษาพบว่า แนวทางการอนุรักษ์อาคารและโบราณสถานที่มีคุณค่า และภูมิปัญญาด้านการช่างที่เกี่ยวข้อง รวมถึงย่านและชุมชนอนุรักษ์ ควรจัดมีการอบรม และเผยแพร่ความรู้ให้กับเยาวชนสามเณร และพระสงฆ์ เกี่ยวกับการอนุรักษ์ศิลปะสถาปัตยกรรม เพื่อปลูกจิตสำนึกให้เยาวชน และประชาชนในท้องถิ่นให้เกิดความหวงแหนอาคารและโบราณสถานที่มีคุณค่า และภูมิปัญญาด้านการช่างที่เกี่ยวข้อง รวมถึงย่านและชุมชนอนุรักษ์ เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว ทั้งนี้ การพัฒนาชุมชนโดยรอบต้องมีความสอดคล้องกัน เพื่อป้องกันมิให้เกิดผลกระทบเชิงลบจนไม่สามารถประสานการพัฒนาให้เป็นเนื้อเดียวกันได้ โดยมีแนวทางดังนี้

1. การศึกษาข้อมูลเบื้องต้น
 - 1.1 การศึกษาประวัติศาสตร์และความสำคัญของอาคาร (Historical Study)
 - 1.2 การประเมินคุณค่าอาคาร (Architectural Evaluation and Grading)
2. การศึกษาข้อมูลด้านสถาปัตยกรรม (Architectural Study)
 - 2.1 การรังวัดสถาปัตยกรรมเพื่อการอนุรักษ์ (Architectural Documentation)
 - 2.2 การศึกษาองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมและโครงสร้าง (Architectural Ornaments)

3. การวิเคราะห์ความเสียหายของอาคาร
 - 3.1 การวิเคราะห์ความเสียหายของอาคาร (Architectural Reporting)
4. การออกแบบและวางแผนการอนุรักษ์ (Conservation Process Architecture)
 - 4.1 การออกแบบอนุรักษ์อาคาร (Conservation and Planning)
 - 4.2 การจัดการความเสี่ยง (Risk Management)

แนวทางการอนุรักษ์สถาปัตยกรรม ควรยึดมั่นในกฎเกณฑ์นานาชาติและเคารพในวัฒนธรรมการรักษาโบราณสถานของตนเองไปพร้อมกัน โดยให้ยืนอยู่กับความจริงและสร้างสมดุลระหว่างวัฒนธรรมสากลและวัฒนธรรมท้องถิ่น ถึงแม้ว่าจะสภาวะเศรษฐกิจมาเกี่ยวข้อง ดังนั้น การสร้างวัดขนาดเล็กควรมีการตระหนักถึงการรักษารูปแบบประกอบของวัดตั้งเช่นอดีตกาล

ภูมิปัญญางานช่างที่พบในงานพุทธสถาปัตยกรรม

องค์ความรู้เกี่ยวกับช่างฝีมือ ได้แก่ งานสถาปัตยกรรม งานศิลปสถาปัตยกรรมที่กำลังจะสูญหายไป รวมถึงวัสดุก่อสร้างพื้นบ้าน และวัสดุตกแต่งอาคารที่มีคุณค่าดังนี้

งานปูนปั้นล้านนา

ปูน ใช้เป็นวัสดุเชื่อมประสานหินหรืออิฐที่ใช้ในการก่อสร้างให้ติดกัน ปูนที่ใช้คือ “ปูนขาว” (Lime) ซึ่งได้จากการเผาวัตถุดิบที่มีองค์ประกอบส่วนใหญ่เป็นแคลเซียมคาร์บอเนต (Calcium Carbonate) เช่น หินปูน หินอ่อน และเปลือกหอย เป็นต้น หากนำปูนขาวไปใช้เป็นวัสดุเชื่อมยึดหินหรืออิฐให้ติดกันเพื่อก่อเป็นผนัง กำแพง หรือเพดานก็จะเรียกว่า “ปูนสอ” (Mortar) แต่ถ้าใช้ปูนขาวผสมกับดินหรืออิฐจะเรียกว่า “ปูนฉาบ” (Plaster) และถ้าใช้ทำเป็นลวดลายหรือปั้นประดับตามอาคารจะเรียกว่า “ปูนปั้น” (Stucco)

ความเป็นมา

ศิลปะงานปูนปั้นของไทยนั้นมีมายาวนานกว่าพันปีแล้ว เป็นผลงานที่รับใช้พระพุทธศาสนา งานปูนปั้นต่างๆ จึงมักปรากฏอยู่ตามเจดีย์ หน้าบันโบสถ์ ผนังวิหาร แล้วแต่ช่างฝีมือจะสร้างสรรค์ขึ้นมา อาจแบ่งง่ายได้สองกลุ่มคือ งานปูนปั้นแบบล้านนา และงานปูนปั้นแบบภาคกลาง ซึ่งก็ล้วนแล้วแต่มีวิวัฒนาการเป็นของตนเอง ในการสร้างงานปูนปั้น สิ่งสำคัญที่สุด คือสูตรการทำปูนแบบโบราณ เพราะปูนโบราณมีรูปทรง ไม่อมความชื้น และไม่มีความเค็มที่จะทำให้ปูนสึกกร่อนง่าย แต่ปูนแบบโบราณนั้นมีข้อเสียอยู่ที่แห้งช้า และต้องใช้เวลาในการเตรียมงาน

ปูนปั้นล้านนามีสองสูตร คือ สูตรโบราณ ใช้ปูนขาวมาผสมกับทรายละเอียด นำไปหมักทิ้งไว้เกือบปี แล้วจึงนำปูนหมักนั้นมาตากแดด ต้มน้ำแล้วนำมาผสมน้ำอ้อยเคี้ยว กาวหนังควาย เปลือกไม้ต่างๆ ฟางข้าว รวมถึงกล้วยน้ำว้าสุก นำส่วนผสมทั้งหมดใส่ครกตำจนละเอียด แล้วจึงนำมาปั้นเป็นรูปต่างๆ ได้ อีกสูตรหนึ่งเป็นสูตรจีน ใช้ปูนขาวผสมกับอิฐเก่าที่ทุบและตำจนละเอียดแล้ว ผสมทรายละเอียด แล้วจึงใช้น้ำมันงาหรือน้ำมันละหุ่งมาคลุกเคล้า ตำจนละเอียดเหนียว เมื่อปั้นแล้วจะผนึกกับผนังโดยใช้ยางรักเป็นตัวประสาน

งานปูนปั้นล้านนามีลักษณะเด่นด้วยการสร้างลวดลายลงบนพื้นผนังเรียบ เช่น ฐานเจดีย์ บ้างก็ประดับบนซุ้มจรณะของเจดีย์ ลวดลายจะนูนเด่นออกมาจากพื้น รวมถึงใช้องค์ประกอบแบบเรียบง่าย จึงลงตัวในความคิดและฝีมือช่าง

วัสดุที่เป็นส่วนผสมของปูนปั้น

ปูนที่ใช้ในการปั้นเป็นลวดลายประดับสถาปัตยกรรมดังที่กล่าวมาแล้วนั้น เป็นวัสดุที่ได้มาจากหินปูนหรือเปลือกหอยทะเลเผาไฟ ซึ่งเผาไหม้แล้วจะเป็นผงสีขาว จึงมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ปูนขาว” ปูนที่จะนำมาปั้นเป็นลวดลายประดับนั้น จะต้องได้รับการเตรียมการให้มีคุณภาพเหนียวและจับตัวแข็งแรง เมื่อภายหลังปูนปั้นนั้นแห้งสนิทแล้ว ด้วยการผสมน้ำยากับวัสดุบางชนิดเพื่อเพิ่มคุณภาพ ซึ่งการเตรียมปูนดังกล่าวมักจะใช้กรรมวิธีการตำหรือการโหลก เพื่อให้วัตถุดิบผสมลงไปหรือส่วนประกอบต่างๆ เหล่านี้ปนกันและเข้ากันเป็นอย่างดี ดังนั้น ปูนที่จะใช้งานปั้นจึงมักจะเรียกว่า “ปูนตำ” หรือบางท้องถิ่นก็

เรียกว่า “ปูนเพชร” ครั้นเมื่อนำไปปั้นก็เรียกว่า “ปั้นปูนดำ” “ปั้นปูนโคลก” และ “ปั้นปูนทิม” หรือบางแห่งเรียกว่า “ปูนสด” เพราะเมื่อนำไปปั้น ต้องปั้นกันสดๆ จะให้ปูนแห้งไม่ได้ต้องให้สดเสมอ

ปูนปั้นหรือปูนดำที่จะใช้ในการปั้น ไม่ปรากฏว่าอยู่ในภาคใดๆ ในประเทศไทย มีส่วนผสมสำคัญ 4 ชนิด คือ

1. ปูนขาว (Lime) เป็นวัสดุหลัก ที่มีหน้าที่ทำให้ก้อนปูนมีความแข็งแรง ปูนขาวที่จะนำมาใช้ ต้องบริสุทธิ์ไม่ปนเปื้อนหรือมีคุณภาพต่ำ
2. ทราย (Sand) เป็นวัสดุที่มีหน้าที่ทำให้แน่นแข็งและทรงตัว ทรายที่จะนำมาใช้ควรเป็นทราย น้ำจืด สะอาด ไม่ปนเปื้อน และมีความละเอียด
3. เส้นใย (Fiber) เป็นวัสดุที่จำเป็นอย่างหนึ่งในการนำมาเป็นส่วนผสมของปูนที่จะนำมาใช้ในงานปั้น เส้นใยจะทำหน้าที่เหนียวรั้งประสานภายในก้อนปูน เป็นสิ่งช่วยเสริมโครงสร้างในเนื้อปูนให้ยึดกัน มั่นคงและช่วยไม่ให้ปูนแตกร้าวเมื่อเกิดการหดหรือขยายตัว
4. กาว (Gum) เป็นวัสดุที่มีบทบาทสำคัญในปูนดำ กาวเป็นตัวยึดเนื้อปูนให้เข้าเป็นเนื้อเดียวกัน และเป็นตัวเร่งให้ปูนจับตัวแข็งเร็วยิ่งขึ้น อาจทรงตัวอยู่ได้ขณะที่ยังทำการปั้นไม่แล้วเสร็จ

ส่วนผสมปูนปั้นล้านนา สูตรโบราณ

1. ปูนขาวก้อนที่ได้จากเตาเผา วางทิ้งไว้ในที่ร่ม 1 เดือน ปูนขาวจะแตกยุ่ย แล้วนำมาร่อนเอากากทิ้งไป ใช้ปูนขาวที่ร่อนแล้วนี้ 2 ส่วน
2. ทรายละเอียดที่ร่อนแล้ว 1 ส่วน
3. นำมาผสมให้เข้ากัน จากนั้นนำไปหมักในบ่อดิน ไม่น้อยกว่า 8 เดือน หรือ 1 ปี การหมักทำโดยการแช่ในน้ำและต้องรักษาระดับให้น้ำท่วมปูนอยู่เสมอ
4. นำปูนที่หมักแล้วมาผึ่งให้แห้ง จากนั้นนำมาตำให้เป็นผงและร่อนนำกากที่เหลือไปตำแล้วร่อนอีกครั้ง
5. น้ำอ้อยคั้นเคี่ยวจนเป็นก้อน เมื่อจะใช้จึงนำไปละลายน้ำอีกครั้งและต้มจนข้นเหนียวใช้ในปริมาณ 0.25 ลิตร
6. หนังกวายนำไปเผาไฟให้สุกดำ แขน้ำ 2 คิน แล้วนำมาต้มให้ละลายเป็นเนื้อเดียวกับน้ำนำไปกรองของเหลวที่ได้จะเป็นสีดำใช้ในปริมาณ 0.25 ลิตร
7. เปลือกไม้ไผ่ทุบแล้วตำให้ละเอียด แขน้ำ 1 คิน ของเหลวที่ได้จะเป็นสีเขียวกกรองเอาเฉพาะของเหลว 0.50 ลิตร
8. ใบหมี่ตำให้ละเอียด แขน้ำหนึ่งคิน ของเหลวที่ได้จะเป็นสีเขียวกกรองเอาเฉพาะของเหลว 0.50 ลิตร
9. ฟางข้าว หมักในน้ำประมาณ 3 – 5 วัน นวดให้ฟางข้าวออกมากๆ ของเหลวที่ได้จะมีสีน้ำตาลแก่ กรองเอาแต่เฉพาะของเหลว
10. เปลือกหอยเผา ตำให้ละเอียดแล้วร่อน 2 – 3 ซ้อน
11. กลัวย่น้ำว่าสุก ปลูกเปลือก 1 ลูก นำส่วนผสมทั้งหมดมาใส่ครกตำจนละเอียด แล้วนำมาใช้ปั้นได้เลย หรือหากจะไม่ปั้นในทันทีสามารถบรรจุในภาชนะที่มีฝาปิด ซึ่งจะสามารถเก็บไว้ได้หลายวันก่อนนำมาปั้น

ประเภทของปูนปั้น

เนื้อปูนที่ใช้ในงานปั้นที่ปรากฏมีอยู่ทั้งในอดีตและสืบมาจนถึงทุกวันนี้ อาจแบ่งออกได้เป็นสองประเภทไปตามความแตกต่างของวัสดุที่ใช้เป็นส่วนผสม

1. เนื้อปูนที่จะใช้ในการปั้นนั้นใช้น้ำกาว เช่น กาวหนังสัตว์ น้ำอ้อย ฯลฯ เป็นส่วนผสมจะเรียกว่า “ปูนน้ำกาว” โดยส่วนผสมของปูนน้ำกาวประกอบด้วย ปูนขาว ทรายแม่น้ำ กาวหนังสัตว์ น้ำอ้อย และกระดาษฟาง เป็นต้น

2. เนื้อปูนที่มีส่วนผสมด้วยน้ำมัน เช่น น้ำมันทังอิ้ว น้ำมันยาง ฯลฯ นั้น จะเรียกว่า “ปูนน้ำมัน” ซึ่งส่วนผสมประกอบด้วย ปูนขาว ชัน น้ำมันทังอิ้ว และกระดาษฟาง เป็นต้น

เทคนิคการปั้นปูนปั้นประดับ

เทคนิคปูนปั้นที่ปรากฏในการประดับตกแต่งลวดลายที่พบ มี 2 เทคนิค คือ

1. การปั้นปูนสลายเงิน เป็นการปั้นเป็นตัวเส้นลวดโกลอน ของลวดลายลงไปก่อน แล้วจึงปั้นลวดลายจริงลงไป ทำให้ลวดลายนั้นดูลอย และมีมิติมักจะพบในการทำลวดลายไปไม้ดอกไม้ในสมัยล้านนา

2. การปั้นปูนแปะลายลงไปเลย โดยไม่มีโกลอนเส้นลวดรองรับลวดลาย ซึ่งมักจะพบมากในการทำจุดไข่ปลา ลายเส้นลวด หรือแม้แต่ส่วนหน้ากระดานหัวเสาชั้นบัวถลา (กลีบบัว) และลวดลายดอกไม้

เทคนิคการปั้นปูนแกะสลัก เทคนิคนี้เป็นการปั้นปูนลงไปก่อน จากนั้นจะทำการแกะสลักรายละเอียดขึ้นมา

ลวดลายปูนปั้น

ลวดลายปูนปั้น ที่ปรากฏในการประดับตกแต่งมีดังนี้

1. ลวดลายพันธุ์พฤกษา ลายประดับนี้มีลักษณะเป็นลวดลายคร้วเถาซึ่งเลียนแบบธรรมชาติที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัวของล้านนา จึงมีผู้กำหนดชื่อเรียกว่าเป็น “ลายเครือล้านนา” และมีความเห็นว่าลายเครือล้านนาเหล่านี้ น่าจะได้รับรูปแบบมาจากลวดลายประดับเครื่องถ้วยโถงจีนโดยเฉพาะในราชวงศ์หยวน และราชวงศ์เหม็ง

2. ลายเมฆ เป็นหนึ่งในสัญลักษณ์แห่งมงคลที่ทำต่อเนื่องกันมาในศิลปะจีนตั้งแต่โบราณ เป็นลวดลายหนึ่งที่ปรากฏในโบราณสถานล้านนา

3. ลายกนก ลายกนกล้านนา

4. ลวดลายรูปเทวดา ประติมากรรมรูปเทวดาปูนปั้นของล้านนาในช่วงเวลานี้พบในสถาปัตยกรรมหลายๆ แห่ง พบว่า ลวดลายเทวดาปูนปั้นเหล่านั้นได้รับอิทธิพลจากประติมากรรมในลักษณะเดียวกันของศิลปกรรมสุโขทัย รวมทั้งมีอิทธิพลของศิลปะพม่าและอยุธยาอยู่ด้วย

5. ประติมากรรมเทวดา

6. ลวดลายรูปสัตว์ ลวดลายปูนปั้นรูปสัตว์ประดับโบราณสถานล้านนา ประติมากรรมรูปสัตว์ได้รับอิทธิพลจากรูปสัตว์มงคลในศิลปะจีน เช่น กิเลน และสิงโตจีน เป็นต้น

งานเทคนิคไม้แกะสลัก ผลิตลายล้านนา

ไม้ ถือเป็นวัสดุหลักอีกชนิดหนึ่งที่น่ามาใช้ในการก่อสร้างวิหารโดยนำมาประกอบเป็นโครงสร้างของวิหาร และองค์ประกอบต่างๆ ได้แก่ เสาวิหาร โครงสร้างเครื่องบนหลังคาวิหาร รวมทั้งใช้แกะสลักเป็นส่วนประดับตกแต่งต่างๆ เช่น ช่อฟ้า ป้านลม แผงแล นาคทนต์ ในงานศิลปกรรมล้านนาโดยเฉพาะในส่วนที่เป็นลวดลายสลักไม้ประดับอาคารทางศาสนาก็นับได้ว่าเป็นงานศิลปกรรมที่มีคุณค่าเป็นลักษณะเด่นของการประดับตกแต่งอาคารทางศาสนาและเทคนิคของงานสลักไม้ล้านนานั้นมีความงดงามและมีเอกลักษณ์ที่เป็นของตนเอง

งานแกะสลักไม้ ถือว่าเป็นงานศิลปกรรมที่เก่าแก่ประเภทหนึ่ง สำหรับการแกะสลักไม้นั้นแต่เดิมส่วนมากจะเป็นเรื่องเกี่ยวกับ ศาสนาทั้งสิ้นได้แก่งานแกะสลักไม้ประกอบโบสถ์ วิหาร ศาลา วัด หอไตร เจดีย์ ฯลฯ ซึ่งมีการสรรสร้างอย่างสวยงามและประณีตบรรจง ปรากฏอยู่ทุกยุคทุกสมัย ช่างแกะสลักที่มีฝีมือได้สร้าง สรรค์ผลงานขึ้น มาเป็นจำนวนมาก ช่างแกะสลักไม้ สามารถสืบทอด ศิลปะ วัฒนธรรม ที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ และภูมิปัญญาท้องถิ่น ของแต่ละชุมชนลงบนแผ่นไม้ อาทิ เช่น ศิลปะไม้แกะสลักของล้านนา เป็นงานศิลปะที่เก่าแก่ มีเอกลักษณ์และมีคุณค่า ควรแก่การภาคภูมิใจสำหรับชาวล้านนาเอง งานแกะสลักไม้ จึงกลายเป็นส่วนหนึ่งของ วัฒนธรรมล้านนาที่สะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อ ค่านิยม ประเพณี การทำมาหากิน ตลอดจนวิถีชีวิตของชาวล้านนา ที่ผูกพันอยู่กับธรรมชาติ พุงนา ป่าไม้ ซึ่งจะพบเห็นกันได้ทั่วไปในปัจจุบันในสถานที่สำคัญทางศาสนา บ้านเรือนที่อยู่อาศัยหรือเครื่องใช้สอยในชีวิตประจำวัน ตลอดจน การอนุรักษ์ สืบสาน ถ่ายทอด ช่างไทยสิบหมู่ เป็นวัฒนธรรมทางด้าน ศิลปะแขนงหนึ่งในกระบวนการช่างไทยได้จำแนกแยกแยะงานช่างได้มากมาย

ประเภทการแกะสลักไม้

1. การแกะสลักภาพลายเส้น เป็นการเจาะร่องตามลวดลายของเส้นให้มีความหนักเบาเท่ากันตลอดทั้งแผ่น
2. การแกะสลักภาพนูนต่ำ เป็นการแกะสลักภาพให้นูนขึ้นสูงจากพื้นแผ่นของไม้เพียงเล็กน้อยไม่แบนราบเหมือนภาพลายเส้น
3. การแกะสลักภาพนูนสูง เป็นการแกะสลักภาพให้ลอยสูงขึ้นมาเกือบสมบูรณ์เต็มตัว ความละเอียดของภาพมีมากกว่าภาพนูนต่ำ
4. การแกะสลักภาพลอยตัว เป็นการแกะสลักไม้ให้มีลักษณะเป็น 3 มิติ

รูปแบบของงานสลักไม้

รูปแบบของงานสลักไม้โดยทั่วไปในล้านนา จำแนกตามลักษณะของงานได้ 2 ประเภท ดังนี้

1. งานแกะสลักภาพ จะเป็นการสลักภาพบุคคล สัตว์ สิ่งของ ในลักษณะชิ้นเดียว เช่น พระพุทธรูป เทวดา รูปสัตว์หิมพานต์ เป็นต้น
2. งานแกะสลักลวดลาย จะแกะไม้ตามแบบของลวดลายไทย ลายกนก ลายพุ่มข้าวบิณฑ์ ลายประจายาม เป็นต้น

งานทั้งสองประเภทนี้ช่างสลักสามารถทำได้ทั้งในลักษณะรูปลอยตัวเช่นเดียวกับงานประติมากรรม และในลักษณะที่มีพื้นแผ่นหลังแบบแกะภาพนูนสูงนูนต่ำทั้งนี้ขึ้นอยู่กับลักษณะการใช้งาน

เครื่องมือที่ใช้ในการแกะสลัก

1. ไม้ ไม้ที่นิยมนำมาใช้ในงานแกะสลัก ได้แก่ ไม้สัก เป็นไม้ที่ไม่แข็งเกินไป มีลายไม้สวยงาม สามารถแกะลายต่างๆ ได้ง่าย หดตัวน้อย ทนนานต่อสภาพดินฟ้าอากาศและปลอดภัยจากปลวก มอด และแมลง ไม้ที่นิยมรองลงมาคือ ไม้โมก ไม้สน ที่สำคัญคือ ไม้ที่นำมาทำการแกะสลักจะต้องไม่มีตำหนิ เพราะจะทำให้งานชิ้นนั้นขาดความสวยงาม

2. ค้อนไม้ เป็นค้อนที่มีลักษณะคล้ายตะลุมพุกเล็กๆ ทำจากไม้เนื้อแข็งเช่น ไม้แดง ไม้ชิงชัน ค้อนไม้จะเบา และไม่กินแรงเวลาใช้งานและช่วยรักษาด้ามส่วให้ใช้งานได้นานอีกด้วย

3. ส่ว เป็นเครื่องมือที่สำคัญที่สุดในการแกะสลักมีหลายชนิดได้แก่ ส่วขุด ส่วฉก ส่วขมวด ส่วเล็บมือ ส่วทำจากเหล็กกล้าที่แข็งและเหนียว ที่สำคัญคือต้องลับให้คมอยู่เสมอ

4. มีด เป็นมีดเล็กๆ ปลายแหลม ใช้แกะลายเล็กๆ หรือแกะร่อง

5. เลื่อย ใช้ในการเลื่อยไม้ส่วนที่ไม่ต้องการออกไป เพื่อขึ้นรูปหรือขึ้นโครงของงาน

6. บุ้งหรือตะใบ ใช้ผูกตกแต่งชิ้นงานในขั้นตอนหลังจากแกะสลักแล้ว

7. กระดาษทราย ใช้ขัดตกแต่งชิ้นงานหลังจากแกะสลักแล้ว

8. กบไสไม้ ใช้ไสไม้ให้เรียบก่อนลงมือแกะหรือตกแต่งอื่นๆ ภายหลัง

9. ส่วาน ใช้เจาะรูไม้เพื่อแกะหรือฉลุไม้

10. แท่นยึดหรือปากกาจับไม้ ใช้ยึดจับไม้

11. เครื่องมือประกอบอื่นๆ ได้แก่ ไม้บรรทัด ดินสอ กระดาษลอกลาย กระดาษแข็งทำแบบ

12. วัสดุตกแต่ง ได้แก่ ดินสอพอง แล็กเกอร์ แชลแล็ก น้ำมันลินสีด ทินเนอร์ หรือสีทาไม้

เทคนิคการตกแต่งลวดลายสลักไม้

ช่างจะตกแต่ง โดยการลงสีตกแต่ง นอกจากนั้น ยังมีการปิดกระจกสีต่างๆ สีที่ช่างนิยมใช้ ได้แก่ สีทอง สีทองนี้ส่วนใหญ่พบว่าประดับอยู่ร่วมกับสีแดง (การปิดทองล่องชาด) สีที่นิยมรองลงมาคือ สีน้ำตาล

อย่างไรก็ตาม ในอดีตสีที่นำมาใช้ประดับนั้นล้วนได้มาจากธรรมชาติเป็นส่วนใหญ่ เช่น สีทองจากทองคำเปลว สีดำจากรัก สีแดงจากชาด หรือสีอื่นๆ ได้จากการสกัดจากแร่หินต่างๆ

ตำแหน่งที่มีการแกะสลักไม้

ลวดลายบริเวณหน้าบัน อยู่บริเวณหน้าของตัวอาคาร ส่วนใหญ่ลักษณะจะเป็นแผ่นผืนสามเหลี่ยม ปิดบริเวณโครงมาต่างไหม บางอาคารสลักลวดลายอย่างชัดเจน บางอาคารสลักลวดลายไม้ทั่วทั้งผืน ลวดลายที่นิยม ได้แก่ ลวดลายพันธุ์พฤกษา ลายสัตว์ในความเชื่อ ลายกนก ลายกระจัง ลายเทพดา เป็นต้น

ลวดลายบริเวณโถงคิ้ว บริเวณถัดลงมาจกหน้าบัน ลักษณะเป็นแผ่นไม้โค้งด้านล่าง (รูปร่างคล้ายคิ้ว) พบลวดลายที่ประดับคล้ายกับบริเวณหน้าบัน ได้แก่ ลวดลายพันธุ์พฤกษา ลายดอกไม้ ลายก้านขด ลายสัตว์ในความเชื่อ และสัตว์ธรรมชาติ ลายกนก ลายกระจัง ลายเทพพนม เป็นต้น

ลวดลายบริเวณคันทวย มี 2 รูปแบบ คือ คันทวยแบบหูช้าง เป็นแผ่นไม้รูปสามเหลี่ยมมุมฉาก ลวดลายที่พบประดับคือ ลายพันธุ์พฤกษา ลายสัตว์ ลายเทพดา เป็นต้น ส่วนลวดลายเฉพาะที่พบใน คันทวยแบบหูช้าง คือ ลายตัวลวง เป็นลายสัตว์ในความเชื่อล้านนา มีลักษณะคล้ายนาคมีปีก ส่วนคันทวยแบบ

หย่างคำ มีลักษณะเป็นแผ่นไม้สีเหลืองผืนผ้ายาว มักสลักลวดลายประเภทลายเมฆไหล ร่วมกับกนกคาย ลายตัวหงา ลายกนก ลายกระจังต่างๆ เป็นต้น

ลวดลายบริเวณแผงแล ลวดลายบริเวณแผงแลเป็นแผ่นไม้ส่วนใหญ่เป็นรูปสี่เหลี่ยม อยู่บริเวณ ด้านข้างของอาคารโบสถ์ วิหาร ติดอยู่ด้านบนซึ่งเป็นส่วนต่อของหลังคาที่ลดหลั่นกันมา โดยมากจะพบเป็น ลวดลายที่ฉลุเรขาคณิต เช่น รูป 12 เหลี่ยมลายดอกประจำยาม ลายดอกไม้ประดิษฐ์ นอกจากนี้ยังพบ ลวดลายพันธุ์พฤกษา ลานดอกไม้ ลายก้านขดต่างๆ บางแต่ไม่เท่าลวดลายฉลุ

วัสดุที่ใช้ในการการเคลือบผิวและรักษาเนื้อไม้

รัก เป็นวัสดุธรรมชาติมาจากต้นรักช่างมักใช้รักแยกตามประเภทของงาน ดังนี้

1. รักรองพื้น เป็นยางรักที่ผ่านการกรองและใช้สำหรับทารองพื้นครั้งแรกบนวัสดุที่ผ่านการขัดผิว แล้ว
2. รักสมุก ได้จากการผสมยางรักกับถ่านที่ได้จากการเผาใบตอง หย้าคาหรือผงดินที่บดละเอียด ใช้สำหรับป็นผกรองและแต่งผิว
3. รักน้ำเกลี้ยง ได้จากการผสมยางรักกับน้ำมันสน ซึ่งจะแห้งเร็วขึ้นใช้ทาบนรักสมุกที่ขัดแต่งให้ เรียบแล้ว เพื่อให้ความสวยงาม

หาง เป็นส่วนผสมระหว่างขาดกับน้ำรัก ให้สีแดงคล้ำ สำหรับขาด เป็นผงหินสีแดง มีส่วนประกอบ ของปรอทบนอยู่เมื่อนำมาผสมกันจะมีสีแดงคล้ำโดยสีแดงของหางที่ให้จะมีความเข้มต่างกันตามแหล่งที่มา

งานลายคำล้านนา

ลายคำ คือ งานศิลปะลงรักปิดทองเป็นลวดลายต่างๆ โดยทางล้านนาจะนิยมลงรักเป็นพื้นสีแดง ขาด แตกต่างจากงานลงรักปิดทองของภาคอื่นๆ ที่นิยมใช้รักดำ วัดทางล้านนานิยมแต่งด้วยลายคำตาม ส่วนต่างๆ ของอาคาร เช่น ผนัง เสา คาน และคอสอง เป็นต้น ทำให้ศาสนสถานดูงดงามล้นเมื่องด้วยสี ทองของลวดลายงานลายคำเป็นการสร้างสรรค์ศิลปะที่มีได้มีเพียงความสวยงามเท่านั้นแต่ยังแสดงออกด้วย ทัศนคติและค่านิยมของคนในสังคมด้วย

ลักษณะของวิหารล้านนาโดยทั่วไปแล้วจะมีลักษณะเด่นประการหนึ่ง คือ การไม่นิยมทำฝ้าเพดาน แต่ชอบที่จะเปิดให้เห็นโครงสร้างไม้ที่ประกอบขึ้นอย่างมีระเบียบ ประณีต และนิยมการประดับตกแต่งใน ส่วนของโครงสร้าง ตลอดจนผนังภายในพระวิหารด้วยลวดลายลงรักปิดทองอย่างมีระเบียบสอดคล้องกับ โครงสร้างทั้งหมด ซึ่งลวดลายสีทองเหล่านั้นจะเปล่งประกายอยู่ในความมืดสลัว เป็นความงดงามที่ให้ความรู้สึกลึกลับความศักดิ์สิทธิ์ความศรัทธาและความสงบสุขได้อย่างดีนับเป็นแบบแผนของงานศิลปกรรม ล้านนาอย่างหนึ่งที่พบอยู่เสมอลวดลายลงรักปิดทองประดับอาคารทางศาสนาดังกล่าวนี้ ชาวล้านนามักจะ เรียกว่า “ลายคำ” ดังปรากฏการเรียกชื่อพระวิหารที่ประดิษฐานพระพุทธรูปของวัดพระสิงห์วราวิหาร เชียงใหม่ ซึ่งภายในมีงานประดับลวดลายลงรักปิดทองอย่างงดงามว่า วิหารลายคำ อย่างไรก็ตามคำว่า “ลายคำ” นี้ได้ถูกใช้มาตั้งแต่สมัยโบราณ

เทคนิคของงานลายคำ

ลักษณะลวดลายลงรักปิดทองหรือลายคำที่พบทั่วไปในล้านานี้มักนิยมทำลวดลายปิดทองลงบนพื้นสีแดงชาดซึ่งใน ภาคกลางจะเรียกว่า “ปิดทองล่องชาด” และพบว่าเทคนิคในการทำลวดลายลงรักปิดทองหรืองานลายคำจะมีอยู่ 3 วิธี คือ

1. เทคนิคงานปิดทองลายฉลุ เป็นลวดลายที่ทำด้วยเทคนิคปิดทองลงบนพื้นรักตามร่องฉลุของลวดลายบนกระดาษหรือทแม่พิมพ์ลายฉลุ (Stencil) ซึ่งจะคล้ายคลึงกับเทคนิคปิดทองของงานช่างไทยมณฑลภาคกลางที่เรียกว่า “ปิดทองลายฉลุ” ดังนั้น ในที่นี้จะเรียกงานลายคำในเทคนิคนี้ว่างานปิดทองลายฉลุด้วย วิธีการนี้เป็นเทคนิคที่ง่ายและลวดเร็วมักนิยมใช้ทำลวดลายที่ซ้ำๆ กัน

2. เทคนิคลายขูด เป็นวิธีการทำลวดลายโดยใช้การขูดขีดเส้นลงบนพื้นที่ที่ปิดทองไว้แล้ว เทคนิคแบบนี้มีลักษณะคล้ายคลึงกับการทำลวดลายบนผิวภาชนะเครื่องรักหรือเครื่องเงินของเชียงใหม่ด้วยวิธีขูดลายหรือที่เรียกว่า “ฮายดอก” หรือ “ฮายลาย”

3. เทคนิคผสม เป็นเทคนิคผสมผสานระหว่างเทคนิคลายขูดกับปิดทองลายฉลุ ซึ่งจะเป็นลวดลายการปิดทองที่มีการขูดเส้นหรือแต่งเติมเส้นให้มีรายละเอียดมากขึ้น มักพบในภาพบุคคล เทวดา และสัตว์ตลอดจนในลายกระหนกและดอกไม้ใบไม้อีกด้วย

เอกสารอ้างอิง

- เกื้อพันธุ์ นาคบุปผา และคณะ. (2534). **วัดสำคัญของนครเชียงใหม่ เล่ม 1**. เชียงใหม่: ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่.
- โครงการล้านนาคดีศึกษา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. (2557). **ล้านนาคดีศึกษา**. เชียงใหม่: สุเทพการพิมพ์.
- จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, วรลัญจก์ บุญยสุรัตน์ และ ยุวนาฏ วรมิศร์. (2539). **หอไตรวัดพระสิงห์ ประวัติลักษณะศิลปกรรมและแนวทางการอนุรักษ์**. รายงานการวิจัย. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ชาญณรงค์ ศรีสุวรรณ. (2559). **ศูนย์สถาปัตยกรรมล้านนากับการอนุรักษ์สถาปัตยกรรมล้านนาในชุมชน**. รายงานการศึกษา จากการอุดหนุนทุนงบประมาณแผ่นดินประจำปี 2559 เงินอุดหนุนกิจกรรมส่งเสริมและทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม. เชียงใหม่: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ชาญณรงค์ ศรีสุวรรณ. (2560). **โครงการศูนย์สถาปัตยกรรมล้านนา ศูนย์กลางในการปฏิบัติงานด้านการอนุรักษ์ สถาปัตยกรรมในเมืองและชุมชน**. รายงานการศึกษา จากการอุดหนุนทุนงบประมาณแผ่นดินประจำปี 2560 เงินอุดหนุน กิจกรรมส่งเสริมและทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม. เชียงใหม่: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ชาญณรงค์ ศรีสุวรรณ. บรรณาธิการ. (2558). **พุทธสถาปัตยกรรม**. เชียงใหม่: ห้างหุ้นส่วนจำกัดภัทระพีเพลส.
- มน่งน้อย ปัญจพรรค, อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ สมชาย ณ นครพนม. (2537). **เสน่ห์ไม้แกะสลักล้านนา**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เรจรมย์.
- รัฐฐา ฤทธิศร. (2559). **เอกสารประกอบการสอนรายวิชา สท.ส.225 ประวัติศาสตร์ศิลปสถาปัตยกรรม**. เชียงใหม่: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- วรลัญจก์ บุญยสุรัตน์. (2544). **วิหารล้านนา**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ.
- ศิริศักดิ์ คุ่มรักษา. (2546). **ศาสนศิลป์บนแผ่นดินล้านนา**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ แพลน รีตเตอร์ส.
- ศูนย์สถาปัตยกรรมล้านนา. (2558). **งานสถาปัตยกรรมล้านนา หอไตร วัดช่างฆ้อง. คุ่มกลางเวียงจูลสาร**, ฉบับที่ 2 (เมษายน-มิถุนายน 2558), 3-3.
- สมโชติ อ่องสกุล. (2559). **เส้นทางจักรยานสู่แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์เชียงใหม่ เล่มที่ 3 “วัดในนครเชียงใหม่”**. เชียงใหม่: สำนักงานพัฒนาพิงคนคร (องค์การมหาชน).
- สมพจน์ สุชาบุรณ์. (2549). **รูปแบบศิลปกรรมของหอระฆังสมัยรัตนโกสินทร์**. (สารนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต). กรุงเทพมหานคร: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.